

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI
A. QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Azizov Obid Ergashjanovich

***YOSHLARDA MILLIY G‘URURNI SHAKLLANTIRISHDA MA’NAVIY
 ME’ROSDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI.***

Mutaxassislik: 5A 140801 – Pedagogika
 magistri akademik darajasini olish uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ish “Pedagogika fanining dolzarb muammolari va ta’-

limni texnologiyalashtirish” nomli ilmiy seminarda va Pedagogika kafedrasi yig‘ili-

shida muxokama etildi va himoyaga tavsiya etildi.

“Umumiy pedagogika” kafedrasi mudiri p.f.n. Usmonov N.

“_____” _____2014 y.

Ilmiy raxbar:

P.f.n.Kushvavktov N.X.

TAQRIZCHILAR:

JPI, «Kasb ta’lim va pedagogika» kafedrasi mudiri, p.f.n._____ S. Aliqulov

“_____” _____2014 y

A. Qodiriy nomli JDPI «Pedagogika va psixologiya » kafedrasi mudiri p.f.n._____I. To‘raqulova

“_____” _____2014 y

Jizzax – 2014 y

MUNDARIJA

Kirish.....	4-bet
I bob. Antik adabiyotda tarixiy shaxs va badiiy obraz masalasi.....	7-bet
1.1 Kurs Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi” asarida tarixiy obrazlar talqini.....	7-bet
1.2. Arrianning “Aleksandrning yurishi” asarida Aleksandr obrazining tarixiy asoslari.....	25-bet
1.3. Antik adabiyotda tarixiy obraz talqinining ayrim qirralari.....	31-bet
II bob. Antik adabiyotda So‘g‘diyona o‘lkasining tasviri.....	38-bet
2.1. Sharq va g‘arb antik adabiyotida qadimiy So‘g‘diyona.....	38-bet
2.2. Antik adabiyotda So‘g‘diyona yashagan el va elatlar talqini.....	43-bet
2.3. Tarixiy voqeylikni tasvirlash mahorati.....	51-bet
III bob. Ta’lim tizimida xalqimizning antik davrini tasvirlovchi A.Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonini o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	62-bet
Xulosa.....	74-bet
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	79-bet

REJA:

Kirish

I bob. Antik adabiyotda tarixiy shaxs va badiiy obraz masalasi

1.1 Kurs Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi” asarida tarixiy obrazlar talqini

1.2. Arrianning “Aleksandrning yurishi” asarida Aleksandr obrazining tarixiy asoslari

1.3. Antik adabiyotda tarixiy obraz talqinining ayrim qirralari

II bob. Antik adabiyotda So‘g‘diyona o‘lkasining tasviri

2.1. Sharq va g‘arb antik adabiyotida qadimiy So‘g‘diyona

2.2. Antik adabiyotda So‘g‘diyona yashagan el va elatlar talqini

2.3. Tarixiy voqeylikni tasvirlash mahorati

III bob. Ta’lim tizimida xalqimizning antik davrini tasvirlovchi

A.Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonini o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Xulosa

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Insoniyatning eng qadimgi antik davrlaridan bugungi kungacha bosib o'tgan yo'li uning tarixidir. Ular hech qachon unutilmaydi. Zero, insoniyat o'tmish haqidagi xotiralar og'zaki shaklda ham, yozma shaklda ham avloddan avlodga o'tib yashayveradi. Kecha, bugun, kelajak esa xotiraning bir-biri bilan uzviy bog'liq zanjirli xalqlardir. Shu sababli o'tmishni o'rganmay, undan saboq olmay bugungi taraqqiyotni, ertangi yorqin kelajakni yaratib bo'lmaydi. Demak, insoniyatining ilk qadimiy davridan tortib bugungi kungacha bo'lgan tarixni o'rganish uning uchun buyuk kelajak poydevori bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston hududi uzoq davrda yashagan ajdodlarimizning uzluksiz hayot tarzini o'zida mujassam etgan, bashariyatning eng qadimgi va asosiy madaniyat beshigi bo'lgan. Ikki daryo Amu va Sir oralig'ida dunyoga kelgan, bir zamonlar gurkirab rivojlangan, gulistonga, yuksak madaniyat va ma'naviyat o'chog'iga aylangan buyuk davlat Turon zamini yuragi So'g'diyona edi. Bu buyuk davlat, tabiiy iqlimi, tabiati va uning jasur, mard o'g'lonlari butun dunyoni lol qoldirgan. Shu sababli xalqimiz o'z ona Vatani tarixidan, ajdodlarining jahon sivilizatsiyasi tarixiga qo'shgan bebaho hissasidan haqli ravishda faxrlandilar. Prezidentimiz I.Karimov aytganidek: "Madomiki, o'z tarixi bilan faxrlanadigan, undan ruhiy quvvat oladigan xalqni yengib bo'lmas ekan, biz haqiqiy tariximizni tiklashimiz, xalqimizni, millatimizni ana shu tarix bilan qurollantirishimiz zarur. Tarix bilan qurollantirish, yana bir bor qurollantirish, zarur".¹ Tariximizda xalqimiz,

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирамиз келажак йўқ. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан курамиз. 7- жилд, Т.: Ўзбекистон, 1999, 149-бет

millatimiz gʻururlanadigan ibratli hodisalar – mustaqillik, ozodlik, erk uchun shonli kurashlar tarixi behisob. Ana shunday shakli tariximizning zarvara q sahifalaridan biri antik dunyodagi Soʻgʻdiyona tarixidir. Mavzuning dolzarbligi ham ana shu bilan belgilanadi.

Mavzuning oʻrganilish darajasi. Mavzu oʻzbek adabiyotshunosligida maxsus oʻrganilmagan. Professor F.Boynazarov, professor S.Hasanov, N.Mallayev, A.Alimuhammedovlarning² darslik va ilmiy tadqiqotlarida mavzu yuzasidan umumiy xrestomatik maʼlumotlar berilgan. Lekin mavzu monografik koʻlamda birinchi marta oʻrganilmoqda.

Ishning maqsad va vazifalari. Ishning asosiy maqsadi Markaziy Osiyoda joylashgan, buyuk Turonning yuragi boʻlgan Soʻgʻdionaning antik dunyodagi qiyofasi qadimgi grek va yunon tarixchilari asarlarida, “Avesto” va A.Navoiyning “Saddi Iskandariy” asarida, XX asr oʻzbek yozuvchilarning tarixiy asarlarida qanday badiiy talqin qilinganligini tahlil qilishdan iboratdir. Maqsadning bunday aniq qoʻyilishi uning vazifalarini ham belgilab beradi. Ishda quyidagi vazifalarni hal qilish koʻzda tutilgan:

- antik dunyo tarixida Soʻgʻdiyona haqida aytilgan fikrlar talqini;
- Kurs Rufning “Aleksandr Makednskiy tarixi” asarida Soʻgʻdiyona tasviri;
- Arrianning “Aleksandrning yurishi” asarida Soʻgʻdionalik bahodirlarning bosqinchlariga qarshi kurashi tahlili;
- Diodor romanlarida antik Soʻgʻdiyona va xalq qahramonlari tavsifi;
- A. Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonida qadimiy Turonning badiiy talqini;
- XX asr oʻzbek adabiyotida antik Soʻgʻdionaning tasviri;
- tarixiy haqiqat va badiiy toʻqima meʼyori;
- taʼlim innovatsion texnologiyalar asosida ajdodlar tarixi va Soʻgʻdionaning antik dunyosining badiiy tahlilini oʻrganish.

² Бойназаров Ф. Антик дунё. Т. : меҳнат. 1989.189 бет.

Хасанов С. Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достони Т. : Фан. 2001 249 бет.

Алимухаммедов. Антик адабиёт тарихи Т. : Ўқитувчи, 1969, 219 б. Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Т. Ўқитувчи. 1976 йил,659 бет. Авесто, Т., 2002 й 365б.

Ishning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati. Antik dunyo adabiyotida va XX asr adabiyotida qadimiy So‘g‘diyonaning tabiiy geografik, siyosiy tizimlarini o‘rganish, bu yerda yashagan turli el va elatlarning tabiati, urf-odatlar, turmush tarzini tahlil etish, ular orasidan yurt mustaqilligi, erk, ozodlik uchun kurash olib borgan xalq qahramonlarining ibratli hayoti va faoliyati aslo unutilmasligi monografik ko‘lamda o‘rganiladi. Ayrim asarlarning mavzu yuzasidan birinchi marta ilmiy tahlilga tortilishi uning ilmiy yangiligi bilan bog‘liq. Mavzuning tamom tizimida innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitilishi dars samaradorligini oshirishda asosiy vosita ekanligi uning amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Ishning manbai. Magistrlik dissertatsiyasini yozishdan qadimgi yunon va grek tarixchilari, jumladan, Kursiy Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi” Plutarxning “Qo‘shaloq hangomalar”, Arrianning “Aleksandrning yurishi” Diodorning romanlari, Avesto, A.Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni X.Ilyosovning “So‘g‘diyona”, M.Karimovning “Spitamen” romanlari, Mirkarim Osimning “Aleksandr va Spitamen” qissalari hamda og‘zaki ijodiyot manbalaridan foydalaniladi.

Ishning tuzilishi. Dissertatsiya “Kirish”, “Xulosa” “Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati” dan tashqari uch bob, olti fasldan iborat.

I BOB. ANTIK ADABIYOTDA TARIXIY SHAXS VA BADIY OBRAZ MASALASI

Tarixiy shaxs va uning badiiy obrazini o'rganish masalasiga juda e'tibor kuchayib bormoqda. Bu masalaga faqat adabiyotshunoslar emas, siyosatchilar, tarixchi va filosoflar sotsiologlar, psixologlar, pedagoglar va boshqa ko'pgina soha bilimdonlar katta qiziqish bilan qaramlomoqdalar. Bugungi keng o'quvchilar oilasi ham bilimdon, o'tkir didli. Qo'yingki, keng xalq ommasi u qaysi sohaning egasi va iqtidori bo'masin tarixiy shaxs va uning obrazi haqidagi baxs munozaraga aktiv saralashishga intilmoqda. Bugungi hayotimizda tub o'zgarishlar ro'y berib, katta rivojlanishlar bosqichiga ko'tarilganimiz sari odamlarda tarixga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda.

1.1 Kurs Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi” asarida tarixiy obrazlar talqini

O'rta Osiyo jumladan So'g'diyananing antik davrlari tasvirlangan asarlar ichida Kvint Kurs Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi” asari alohida o'rin tutadi. Unda O'rta Osiyoning eramizdan avvalgi IV-III asrlariga oid voqealar tasvirga kengroq olingan. Kurs Rufning bu asarning O'rta Osiyo haqidagi boshqa asarlardan farqli tomoni shundaki, unda ikki daryo Oks (Amu) va Yaksart (Mir) oralig'idagi tarixiy voqealar keng ifodalangan.

Kurs Rufning ushbu asari Diodor, Yustin, hatto jahon adabiyotida muhim o'ringa ega bo'lgan Plutarxning “Aleksandr” romanidan ham ustun ekanligini ko'ramiz. U “Aleksandrning yurishi” asaridan ham bir qadar ustun darajadadir. Asarda tasvirlangan voqealarning bayoni fikrimizning isboti bo'la oladi.

Asarning VII kitobida va VIII kitobning bir qismida O'rta Osiyo voqealari tasivrlanadi.

Asarda ifodalanishicha, Aleksandr So'g'diyona yerlariga qo'shni bo'lgan Girkoniyaga katta qo'shin bilan bostirib kiradi. "Atrof qumlik, sahro, quyosh qizdiradi. Suv tanqis edi. Qumlik xuddi olov purkayotgandek"³.

Asardan keltirilgan bu parchada yozuvchi Amudaryoning narigi tomonidagi turkman cho'llarini tasvirleyapti. Makedoniyaliklarning O'rta Osiyoning olov purkab turgan issig'iga moslashishlari juda qiyin bo'ladi. "Bu yerlarda kechasi yurish ancha qulay. Ayniqsa, tong pallasidagi muzdakkina sahro shabadasi, quyosh chiqishi bilan harorat ko'tariladi. So'ngra butun a'zoi badaningiz yona boshlaydi. Jangchilar avval ruhan tushkunlikka tushadi, so'ngra isiqqa bardosh beraolmay, holdan toya boshlashadi".⁴

Kurs Ruf xuddi O'rta Osiyo cho'llarida o'zi bo'lgandek, bu yerlarning tabiat manzaralarini o'z ko'zi bilan ko'rgandek tasvirleydi. Yozuvchi o'z asarida sahro manzarasiga ancha keng o'rin bergan. Oy yoki kunini aniq ko'rsatmasi ham, makedoniyaliklarning bu yerlardan saraton oylarida o'tganligini aniqlash qiyin emas.

Yana bir o'rinda yozuvchi jangchilar issiqqa bardosh berolmay oxirgi vinolarigacha, hatto moylarigacha ichib qo'yganligini aytadi. Ularga suyuqlik bo'lsa bas edi, qarab o'tirmasdan ichaverardi. Ayrimlarining qorni shunday shishib ketgan ediki, hatto qurol ko'tarishga ham darmoni yetmasdi, deb hikoya qiladi yozuvchi. Haqiqatan ham Kurs Ruf asari O'rta Osiyoga bag'ishlangan boshqa ko'pgina grek va Rim adabiyotidagi asarlardan shu bilan farq qiladiki, unda tabiat tasviriga alohida e'tibor berilgan.

Asarni o'qir ekansiz, sizga yaqindan tanish bo'lgan tabiat manzaralari, geografik muhit tasvirlari birma-bir ko'z o'ngingizdan o'taveradi. Odam o'tsa oyog'i, qush uchsa qanoti kuyadigan, bu borsa kelmas sahrolarda ham skif qabilalarining yashayotganligini ko'rib, yozuvchi hayratga tushgandek bo'ladi.

³ Квинт Курс Руф. История Александра Македонского. Сохранившиеся книги. Изд-во. Московского университета. 1963. стр.26. Бундан кейинги манбалар ҳам шу китобдан олинади.

⁴ Курс Руф. Ўша асар, 265-бет

Hatto asarni o'qigan kitobxon ham bunday voqealarga qiziqib qaraydi. Zim-ziyo, poyonsiz sahroi-kabirda odamlar yashamoqda. Skif qadimdan mana shunday matonatli, mehnatkash va kuchli iroda egasi bo'lgan.

“Aleksandr jangchilari meshga suv to'ldirib kelayotgan bir cholni tutib keltiradilar. Aleksandr u kishidan suvni qayerga olib borayotganini so'raydi. Shunda u sahroda chanqab yotgan o'g'illariga olib borayotganini aytadi. Aleksandr meshni qaytarib berib, “Bu suvning hammasini men ichaolmayman, askarlarimga bo'lib beray desam yetmaydi, undan ko'ra sen o'g'illaringga olib boraqol, deb suv to'ldirilgan meshni cholga qaytarib beradi”⁵.

Beixtiyor o'ylanib qolasiz, balki bu noma'lum kishi zulm tig'iga chiday olmay, mana shu sahroda yashashga ahd qilgandir. Balki shu sahroda yashashni afzal ko'rgandir. Cho'lning osoyishtaligi unga huzur bag'ishlar. Chunki bu sahroda u erkin va ozod yashaydi. Mana shu sahroning hukmroni u. Zulmdan qochib, balki qirg'in urushlar jonlariga tekkani uchundir, qadimda ko'pchilik odam yog'i yetmaydigan uzoq cho'llarda, olis va baland tog' cho'qqilari ustida yashaganlar.

Asarni o'qir ekansiz, mana shu sahro ham Vatanning bir bo'lagi ekanligini, uning ham o'z egalari borligini his qilasiz.

Aleksandrning atrofidagi obro'li maslahatchilar hatto bu sahroni tark etish, orqaga qaytish lozimligini ulug' sarkardadan yalinib so'rashadi.⁶

Biroq, Aleksandr o'z yo'lidan qaytmaydi.

Shundan so'ng Aleksandr Oks daryosidan o'tib, uncha katta bo'lmagan Branxidlar shaharchasiga yetib keladi. Yozuvchi bu shahar aholisining tarixiga alohida to'xtaladi.

Eron shohi Kserks greklar bilan bo'lgan jangda, ularning bir qismini asir olib, So'g'diyona cho'llariga olib kelib tashlagan edi. Bugun bu branxidlar Aleksandrni o'zlarining yaqin qavmlaridk qarshi oladilar. Yozuvchining o'z asarida tasvirlanayotgan voqealardan ilgarigi davrga, uzoq va yaqin o'tmishga

⁵ Купс Рух. Ўша асар, 165-бет

⁶ Ўша асар, 267-бет

murojaat etishi tarixiy nasr talabiga hosdir. Bunday retrospektiv epizodlar tarixiy nasrda ko'p uchraydi. Bu o'rinda yozuvchi branxidlar tarixiga murojaat etib, katta bir voqeani esga solishga muvofiq bo'lgan. Bunday qishloq va shaharlar O'rta Osiyo hududining bir nechta joylarida bor.

To'rtinchi kun Aleksandr Maroqand shahriga yetib keladi. "Maroqandning devorlari baland va mustahkam edi. Uning ichiga joylashgan qal'a ikkinchi devor bilan o'ralgan. Aleksandr u yerda katta qo'shinni qoldirib, o'zi yaqin oradagi qishloqlarni yoqib, talay boshlayi".⁷

Mana shu epizoddan ham ko'rinib turibdiki, Aleksandr O'rta Osiyoda o'ta shavqatsizlik va talon-tarojlikni avjiga chiqargan. Butun bir qishloqlarni qultepaga aylantirgan. Shaharlarni o'zining toshotar mashinasi bilan buzib, vayron qilgan.

Kurs Rufning bu asari Aleksandrning Sharq mamlakatlariga, jumladan, O'rta Osiyoga yurishini tasvirlabgina qolmasdan, balki O'rta Osiyoning uzoq tarixiga oid ham ko'pgina ma'lumotlarni beradi. Masalan, asarni o'qir ekanmiz, biz uchun afsonaviy Eron shohi sanalgan Kirning tarixiy shaxs ekanligiga ishonch hosil qilamiz. Kurs Rufning ta'kidlashicha, Eron shohi Kir eramizdan ilgari 559-529 yillarda yashab o'tib. Yaksart (Sir) daryosi yoqasidagi G'aza shahrini egallab oladi. Hatto Kir bu daryo yaqinida shahar qurganligini asar muallifi ta'kidlab o'tadi. Bu shaharda katta kuchga ega bo'lgan Memaken qabilalari yashar edi.

Mamekanlar Aleksandrning 50 ta otliq askarini ochiq chehra bilan qarshi olib, quyuq dasturxon yozadi. Kun bo'yi yo'l yurib charchagan, shirin taomlarni yeb orom olgan makedoniyalik jangchilar yarim tunda qattiq uyquda yotganlarida ular mamakenlar tomonidan qirib tashlanadi. Bu xabarni eshitib, Aleksandr juda darg'azab bo'ladi. G'azna shahrini yakson qilib tashlamoqchi bo'ladi. Biroq birinchi hujumdayoqbu shaharni olish qiyin kechadi. Mamakenlar shaharni mardonavor himoya qiladilar. Asarda ifodalangan bunday vatanparvarlikka oid

⁷ Ўша асар, 273-бەт

epizodlar Yaksart daryosi yoqasidagi xalqlarning qadimda nihoyatda jasur bo'lganligini, bosqinchiga qarshi shavqatsiz kurash olib borganligini ko'rsatadi.

Kurs Ruf asarida tasvirlangan Yaksart daryosi atrofidagi voqealar o'quvchini hayajonga soladi. Muhimi shundaki, Kurs Rufning bu asari bundan qariyb XX asr ilgari yaratilgani holda, unda tasvirlangan voqealar XXII asr avval bo'lib o'tgan bo'lsa ham hamon bugungi o'quvchi uchun zamonaviydir. Chunki biz asarni o'qir ekanmiz, bugungi kunimiz cho'qqisidan turib, o'z tariximizning uzoq o'tmishiga nazar tashlaymiz. Uzoq tarixiy o'tmishimizdagi bo'lib o'tgan voqealarni bugungi kunimizga qiyoslaymiz. Bosqinchilik urushlari odamlar boshiga ne-ne qirg'inlar keltirganini Kurs Ruf asarini o'qib yana bir bor guvoh bo'lamiz. Qanchadan-qancha odamlar qul qilib haydab ketilgan, ming-minglab kishilar ayovsiz qirib tashlangan. Son-sanoqsiz ayollar yaqin kishisidan ajralib, dod-faryod chekkan. Yosh go'daklar qolgan. Hatto tirik bolalar itlarning oldiga tashlangan.

Necha martalab bosqinchilar yurtimizga bostirib kelgan, boyliklarimizni talab ketgan. Muhtasham shaharlarimizni ayron qilgan, qishloqlarimizga o't qo'ygan.

Eron shohlari Kir, so'ngra Doro bu yerlarda qonli iz qoldirdi. Biroq so'g'diyonaliklar bosqinchi yovga qarshi hamisha mardonavor kurashib kelganlar. Hech qachon o'z qabilasini, elatini dushman oyog'i ostiga tashlab quymagan. O'lsa ham kurashib o'lgan. Aleksandr Makedonskiy So'g'diyonani osongina qo'lga kiritman deb o'ylagan edi. Skiflar o'z yerlarini urushsiz, qarshiliksiz menga topshiradi, deb xayol surgan edi. Aleksandrning o'ylari oqibatda xom xayol bo'lib chiqdi. So'g'diyonaliklar Aleksandrga har tomonlama hujum qilib, tinchlik bermaydi.

Ayniqsa, Kiropil shahrini olayotganda Aleksandr juda qiynaladi. Katta tosh qirradi bo'yniga zarb bilan kelib urilib, yaralanadi. "Aleksandrning ko'z o'ngini qop-qora tuman qoplaydi. U holsizlanib, otdan yiqilib tushadi. Aleksandrni bu

holatda ko‘rgan makedoniyalik jangchilar tahlikaga tushib, yig‘lashadi. Ular o‘z shohlarini o‘lib qoldi, deb o‘ylaydilar”⁸.

Kurs Rufning asari juda o‘qishli. Unda ko‘plab qiziqarli voqealarning tafsiloti bayon qilingan, ularni qo‘ldan qo‘ymay, berilib o‘qiging keladi. Ayniqsa, so‘g‘d xalqining milliy qahramoni Spitamen haqida ancha keng ma‘lumotga ega bo‘lamiz. Asarda Spitamen jismonan baquvvat, tadbirkor, jasur va mard inson sifatida badiiy ifodalanadi.

Eron shohlari Kir va Doro o‘zini Ahmoniyalar podshohi deb e‘lon qilgandan so‘ng so‘g‘diyonliklar ham unga qaram bo‘lib qoladi. Oddiy xalqning podshohlik haqidagi tushunchalari o‘sha davrlarda butunlay boshqacha edi. Ya‘ni oddiy xalq podshohlarni muqaddas, ma‘budvash deb tushunardilar. Hatto Gretsiya va Rimda podshohlarni ma‘bud va ma‘budalar bilan teng qo‘yishgan.

Eron shohi Doroga xiyonat qilgani uchun xoin Bessni Spitamen Aleksandr qo‘liga topshiradi. Biroq o‘zi Aleksandrga bo‘ysunmaydi. So‘g‘diyonani Aleksandr qo‘liga osonlikcha topshirib qo‘ymaydi. Aleksandr Spitamenga katta-katta va‘dalar beradi. Hatto So‘g‘diyona hokimligini in‘om etmoqchi bo‘ladi. Spitamen esa vatanfurushlik qilgandan ko‘ra, o‘limni afzal biladi.

Aleksandr Spitamenni ta‘qib qilishga kirishadi. Uning Maroqandda ekanligini eshitib, sarkarda Makedoniya qo‘mondonligida uch ming piyoda, 800 otliq qo‘shin yuboradi. O‘zi esa Tanais daryosi bo‘ylab ketadi. Bu daryo bo‘yida u shahar quradi. Atoqli olim Bobojon Qafurov Aleksandriya esxota⁹ shahri Tanais daryosi bo‘yida emas, Yaksart (Sir) daryosi bo‘yida qurilganligini ta‘kidlaydi. Unga Aleksandriya deb nom beradi. Asarda ta‘kidlanishicha, bu shahar juda qisqa vaqt ichida tiklangan. Bor-yo‘g‘i o‘n yetti kunda qurib bitkazilgan. Olimlarning ta‘kidlashicha, bu shahar hozirgi Xo‘jand (Leninobod) shahri o‘rnida qurilgandir. Professor M. M. Lyutovning ta‘kidlashicha, Aleksandriya shahri hozirgi Xo‘jandning aynan o‘rnida emas, Sirdaryoning Bekobodga yaqin joyida qurilgan¹⁰.

⁸ Ўша асар, 276-бет

⁹ Эсхата-энг чеккадаги шаҳар.

¹⁰ М. М. Лютов, Александр Великий в Туркестане. Т

Bu shaharni Aleksandr grek savdogarlariga topshiradi. Haqiqatan ham Aleksandr Makedonskiy O'rta Osiyo territoriyasida bir necha shaharlar barpo qildi. Ularning ayrimlarining nomlari hozir ham saqlanib turibdi.

N.P.Ostroumovning izohlashicha, O'rta Osiyoda Iskandar ko'l, Iskandarsoy, Iskandar qal'a, Iskandar minora, Iskandar shahar kabi nomlarni turli joylarda eshitish mumkin.¹¹

Iskandar daryo Yag'nab daryosi bilan qo'shilib, Fon daryosini hosil qiladi. Bu daryo Tojikistonda joylashgan bo'lib, Hisor tog'lari etagida Iskandar qishloq ham bor.

Aleksandrning shaxsiga oid ma'lumotlar ham asarda keng tasvirga olinadi. Uning Kiropil shahrini qo'lga kiritish chog'ida yaralanishi va ancha vaqt bu yara dardidan azob chekishi tasvirlanadi. "Aleksandr yaralagandan so'ng bir necha kun isitmalab yotib qoladi. Aleksandr otga minish u yoqda tursin, oyog'ida ham tik turolmaydi. Ba'zan u ruhan tushkunlikka ham tushardi. Ko'proq jangchilarini o'yaldi. Paymonam yaqin ko'rinadi, agar o'lib qolsam, ularning holi ne kechadi, deb jangchilariga qarab quyadi.

Ovozi juda nimjonlashib qolgan, zo'rg'a gapirardi. Uning ovozini juda yaqin o'tirgan kishi ham bazo'r eshitardi"¹².

Asarda bunday hayajonli epizodlar juda ko'p berilgan. Bu epizodda bosqinchi bo'lsa ham Aleksandrning taqdiriga bir qadar achinish bilan qaraysan kishi. Haqiqatan ham so'g'diyonaliklar Aleksandr o'ylagandek bo'lib chiqmadi. Aleksandr bu yerda ko'p talafotlar ko'radi, yaralanadi. Mashhur sarkardalarini yo'qotadi, pahlavon jangchilaridan ajraladi. Hatto o'zi biron kun orom olib yashay olmaydi.

Sarkarda Menedema Spitamenni qo'lga tushirish uchun katta qo'shin bilan ketgan edi. Spitamen makedoniyaliklarning qo'shini kelayotgani haqidagi xabarni eshitib, shahar darvozasini ochib qo'yadi-da, o'zi jangchilar bilan to'qayzor orasiga yashirinadi. Yo'lning ikki tomoni qalin daraxtlar bilan qoplangan edi.

¹¹ Остроумов Н. П. "Искандар Зулкарнайн", Ташкент, Типолитография торг-дома Б. Коменские, 1896,

¹² Курс Руф, 279-бет

“Beparvo kelayotgan dushmanga to‘satdan hujum qilgan Spitamen qo‘shinlari qurshab oladi. Menedema qo‘shinlari har qancha qarshilik ko‘rsatmasin, Spitamen jangchilari ularni qirib tashlaydi”¹³. Bu Aleksandr uchun katta yo‘qotish edi.

Aleksandr qo‘shinlari ham hech qachon bunday muvaffaqiyatsizlikka duch kelmagandi.

Asarda faqat skif jangchilarninggina emas, makedon jangchilarining ham mardligi va jasurligi yorqin badiiy kartinalarda ifodalanadi. Makedoniyaliklar bilan Spitamen qo‘shinlari o‘rtasida shiddatli jang boshlanadi. Menedemaning nihoyatda mashhur oti bor edi. Bu ot bir necha marta xavf ostida qolgan o‘z xo‘jayini Menedemni janggohdan olib chiqib, qutqarib qolgan edi. “Bu safar buning hech iloji bo‘lmadi. Spitamen qo‘shinlari yon atrofni temir halqadek o‘rab olgandi. Bu halqadan chiqishning hech iloji yo‘q. Menedema yaqin do‘sti Gipsidga murojaat etib, uchqur otini minib janggohdan chiqib qochishni aytadi. Gipsid do‘sti Menedemni janggohga tashlab, qochib qolishni o‘ziga ep ko‘rmaydi. Do‘sti bilan yonma-yon turib, halok bo‘ladi”¹⁴.

Muhimi shundaki, bu asarni uzoq Rimlik xolis bir yozuvchi ijod etgan. U makedoniyalik ham emas, so‘g‘diyonalik ham emas. U makedoniyalik bo‘lganda Aleksandrga, So‘g‘diyonalik bo‘lganda Spitamenga yon bosishi tabiiy edi. Chunki, har bir yozuvchi bir jamiyatda yashagani holda o‘sha jamiyatning manfaatidan chetda turishi mumkin emas. Kurs Rufning o‘z asarida voqelikka xolisona yondoshish jarayonini ko‘ramiz.

Ikkinchi marta yaralangandan so‘ng “Aleksandr Tanais daryosi yoqasidagi qal’asida uzoq vaqt yotib qoladi. Nihoyat, u oyoqqa turib o‘z jangchilari yoniga keladi. Makedonliklar o‘z shohini juda sog‘ingan edilar. Aleksandrning oyoqqa turganligini ko‘rib, jangchilar sevinganlaridan uni ko‘z yoshi bilan qarshi oladilar. Ko‘ngillari urushni qo‘msab qolganligini izhor qilishadi”¹⁵.

¹³ Курс Руф, 280-бет

¹⁴ Курс Руф, 280-бет

¹⁵ Ўша жойда.

Bu epizodda, birinchidan, jangchilarning Aleksandrga sadoqati ifodalangan bo'lsa, ikkinchidan, makedon jangchilarning urushni qo'msab qolganliklariga ishora qilinmoqda. Ajib zamonlar bo'lgan, odamlar qirg'in urushni hohlashgan. Ular urushni qandaydir baxt deb bilganlar. Urush ming-minglab kishilar boshida ajal urug'i sochishini, insoniyatga ofat bo'lib yog'ilishini xayollariga ham keltirishmagan.

Urushga qarshi chiqqanlar og'ir jazoga tortilgan.

Kurs Ruf o'z asarida skiflarni adolat va tinchlik tarafdori sifatida tasvirlaydi. Hatto asarda shunday epizodlar berilganki, skif xalqi tinchlik tarafdori ekanligi ravshanlashadi.

Yigirmaga yaqin otliq skiflar o'z milliy odatlariga xos kiyinib, makedon qo'shinlari joylashgan lagerga keladi. Ular shohning oldiga maxsus topshiriq bilan kelganliklarini, o'z niyatlarini shaxsan uning o'ziga aytish niyatida ekanliklarini bildiradi. Skiflar shoh chodiriga kirishib, Aleksandrning qarshisida o'tirishadi. Ular shohning ko'ziga tikilib qarashdi. Aleksandr ularning savoliga javob berishdan o'jiz edi. Buni skiflar sezib turishardi.¹⁶

Bu o'rinda yozuvchi skiflarning nihoyatda sinchkov ekanliklarini ta'kidlamogda. Asarda bunday psixologik epizodlar juda ko'p uchraydi. Kurs Ruf asardagi ko'pgina voqalarga hayotiy haqiqat mezonidan kelib chiqib yondashadi. Badiiy ifodalar qa'rida psixologik holatlarning mavjudligini ko'ramiz. Insonning ko'ziga qarab uning ichki tuyg'ularini, ko'nglida yashirinib yotgan holatlarini aniqlash psixologizmning asosiy negizini tashkil etadi. Bu psixologik negizga ega bo'lgan hayotiy va badiiy bog'lanishlarni bir-biridan farqlash lozim. Bu jarayonni chuqur o'rganish ancha murakkab bo'lib, o'ziga xos ilmiy mushohadani taqozo etadi. Insonning ko'ziga qarab, uning ichki dunyosini aniqlash har kimning ham qo'lidan kelavermaydi. O'tkir psixolog bu ishning uddasidan chiqishi mumkin. Kurs Ruf o'z asarida skif elchilarining mana shunday sinchkov, ziyrak ekanliklarini ifodalaydi.

¹⁶ Курс Руф, 281-бет

Mana shu dalilning o'ziyoq qadimgi davrlarda xalqimiz orasida donishmandlar, fozillar, aqli riso kishilar bo'lganligini dalillaydi.

Kurs Rufning ta'kidlashicha, skiflarning boshqa varvar urug'laridan farqi shunda ediki, ularning fikr ifodalashlari qo'pol emas, madaniyati ham durust edi.¹⁷

Bunday fikrlar Kurs Ruf asarining badiiy, ayni chog'da tarixiy qimmatini oshirgan. Skiflarga berilgan bunday yuksak baho, ayni chog'da Kurs Ruf dunyoqarashining kengligini belgilaydi. O'zga xalqlar, o'zga millatlar madaniyatiga hurmat bilan qaragan yozuvchining asarigina boshqa xalqlarning ham sevimli asariga, madaniyatining nodir namunasiga aylana oladi. O'z zamonasida Rimda ijobiy bahosini topolmagan Kurs Rufning bu romani oradan qarayb yigirma asr o'tgan bo'lsa ham, bugungi kunda bizning madaniyatimizning, butun O'rta Osiyo xalqlari madaniyatining bebaho asariga aylandi. Uzoq o'tmishimizdan hikoya qiluvchi bu asar haqiqatan bugungi kunda skiflar avlodi uchun ham nodir yodgorlikdir. Yana bir o'rinda muallif "Aytishlaricha, ularning orasida donishmandlari ham bor ekan"¹⁸ deb ta'kidlaydi.

Albatta, bu dalillarni Kurs Ruf O'rta Osiyoga kelgan, skiflar bilan uchrashgan, ularning urf-odatleri, madaniyatini yaxshi bilgan qaysidir tarixiy asardan olgan. Bo'lmasa, bunchalik aniq ma'lumotlarni skiflar bilan bog'lanmagan kishi ayta olmasdi. Yozuvchining mahorati shundaki, u tarixiy haqiqatning mohiyatidan kelib chiqib, badiiy haqiqatni hayotiy va jonli ifodalay olgan.

Kurs Rufning qayd qilishicha, hatto skiflarning nutqi ham jozibador edi.¹⁹ O'zining go'zal nutqiga, madaniyatiga ega bo'lgan skiflarning o'sha davrlarda o'ziga xos adabiyoti ham bo'lgan. Biroq, afsuski, bu adabiyot namunalarini yig'ishga qiziqish kam edi. Skiflar haqida "kundalik" yozib qoldirgan, skiflar diyoriga kelgan. Aleksandr bilan yonma-yon yurgan Aristobul xalq aforizmlarini yig'a boshlagan. Aristobul bu aforizmlardan ayrimlarini Aleksandrga o'qib

¹⁷ Курс Руф, 281-бет

¹⁸ Курс Руф, 282-бет

¹⁹ Курс Руф, 282-бет

berganda shoh uning qo‘lidagi aforizmlar yozilgan daftarni jahl bilan tortib olib, yirtib-yirtib suvga uloqtirib yuboradi²⁰ I. G. Drayzenning ushbu fikriga tayansak, makedon qo‘shinlari orasida skiflar adabiyotiga qiziquvchilar bo‘lganligi tabiiydir. Aleksandrning ilgari ham, hatto Gerodot davrlarida va undan avval ham O‘rta Osiyo og‘zaki adabiyoti namunalari yozib olingan. Bu xalq adabiyoti namunalariga greklar qiziqish bilan qaragan. Xalq og‘zaki ijodining dastlabki namunalari bo‘lgan “To‘maris”, “Shiroq” afsonalari va “Avesto” da ham bir qancha hikoyatlar bor. Gerodot asarlarida yana bir qancha hikoyatlar bayon qilinadi. Bu afsonalarni shubhasiz O‘rta Osiyoliklar ijod qilgan “To‘maris” afsonasida Massaget, “Shiroq” afsonasida Shak qabilalarning bosqinchi yovlarga qarshi kurashi aniq badiiy bo‘yoqlarda ko‘rsatib berilgan. Bu qabilalarning tadbirkorligiga, jasur va mardligiga alohida to‘xtalgan. Shuning o‘ziyiq har ikkala afsonaning am O‘rta Osiyoda yashovchi xalq donishmandlari tomonidan yaratilganini isbotlaydi.

Bu har ikkala qabila-massagetlar va shakillar qadimda O‘rta Osiyoda yashagan. Grek adabiyotida ta’kidlanishicha, ayniqsa, Esxil, Ksenofont, Gerodot, Polen ijodida qayd qilib o‘tilishicha, “To‘maris” va “Shiroq” afsonalarida tasvirlangan davr, bu afsonalarning tarixiy ildizi eramizdan avvalgi VI-V asrlarga to‘g‘ri keladi. Bundan ko‘rinadiki, VI-V asrlarda “To‘maris”, “Shiroq” kabi xalq og‘zaki ijodi namunalariga ega bo‘lgan bu qabilalarning keyinchalik Aleksandrning yurishi va uning O‘rta Osiyoga kelishi davrida yanada rivojlangan, o‘ziga xos adabiyoti bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Skiflar Aleksandrning chodiriga kirgandan so‘ng shohga turli xil murakkab savollar bera boshlaydi. “Nega bizning yerimizga oyoq bosding? Sen kimsan, qayerdan kelding? Biz senga xizmat qilishni, egilishni xohlamaymiz. Biz skiflarga ho‘kiz, omoch, qilich, yoy va qozon-tovoq bo‘lsa bas. Biz bu narsalarni o‘rtoqlarimiz bilan o‘zaro baham ko‘ramiz va birgalikda dushmanga qarshi kurashamiz. Xo‘kiz va omoch bilan yer hydab, hosil olamiz. Tovoqda do‘stlar bilan vino ichamiz. Yoyda uzoqdagi dushmanni qiramiz... qilichda esa

²⁰ Драйзен И. Г. История Эллиназма, М., Типо-литография В. Ф. Рихтер, 1891. стр.234.

yaqindagisini. Biz shunday qilib Suriya, keyin esa Eron va Indey shohlarini yengib kelganmiz”²¹

Asardan keltirilgan ushbu parchadan ham ko‘rinib turibdiki, Kurs Ruf skiflarning qadimda tinchliksevar xalq bo‘lganligini, bosqinchilik urushlaridan boshidan ko‘p kechirganligini qayd qilmoqda. Bu xildagi epizodlar orqali skiflarning yashash sharoitini anglash, ularning maqsadi va turmush kechirishlarini bilib olish mumkin. Asar muallifi juda go‘zal obrazli ifoda topgan. Omoch va xo‘kiz. Bundan ko‘rinadiki, skiflar o‘sha davrlarda asosan dehqonchilik bilan shug‘ullangan. Muhimi shundaki, Kurs Ruf skiflar²² hayotini to‘g‘ri va aniq ifodalay olgan. Demak, Skiflar omoch va ho‘kizda yer haydab, dehqonchilik qilishni ham, vino ichib do‘stlashishni ham, qo‘lida yoy va qilich tutib dushmanga qarshi kurashishni ham yaxshi bilgan. Muhimi shundaki, skiflarning Aleksandrga bergan savollari o‘ziga xos falsafiy xarakterga ega. “yega bizning o‘lkamizga oyoq bosding?”- degan savollari bilan Aleksandrni shoshirib qo‘yadi. “Bizning tinchligimizni nega buzding”-deb Aleksandrday bir qo‘lida Yevropani, bir qo‘lida Osiyoni ushlab turgan shohga murojaat etishlarining o‘zi skiflarning dovyurak, qo‘rqmas, qat’iy fikrli bo‘lganliklaridan dalolat beradi.

Skif donishmandlari bilan Aleksandr o‘rtasida munozara davom etadi. “Sen bu yerga qaroqchilarni tutgani kelganman deb maqtanasan, o‘zing talonchilik bilan shug‘ullanyapsan-ku? Senga buncha boylikning nega keragi bor? Bizga o‘zga yurtlarning hokimliklari kerak emas”²³ Bu baho ortiqcha maqtov va xushomadlardan xoli bo‘lib, ikki o‘rtada keskin qarama-qarshilik, shiddatli so‘z o‘yin bo‘lganligini ko‘rsatadi. Skiflar o‘zlarining ma’naviy jihatdan baquvvat va ustun ekanliklarini namoyish etadilar. Kurs Rufning g‘oyaviy pozitsiyasi skiflar tomonida ekanligini ushbu epizod orqali bilib olish qiyin emas.

²¹ Курс Руф, 284-бет

²² Грек ва Рим адабиёти намуналарида скиф, дак, сак, массагет қабилалари тилга олинади. Биз бу асарларда атамалар қандай берилган бўлса, шундай қўллаймиз-Б. Ф

²³ Курс Руф, 285-бет

Masalaga yaqindan yondoshsak, bir qarashda yozuvchi bosqinchilik urushlarini qoralagandek tuyuladi. Asarning boshidan oxirigacha harbiy yurish, qirg'in urushlar, jangu-jadallardan iborat syujetga duch kelamiz. Aslida Kurs Rufning dunyoqarashida urushni yoqlash emas, uni qoralash, bosqinchilik urushlarini to'xtashdek bir yuksak g'oya borligini payqaymiz. Bu jihatdan skiflarning Aleksandrga beragn savollar tariqasidagi fikrlari yozuvchining ichki olamida tinchlikni yoqlashga moyillik borligini ko'rsatadi. Skiflarning shohga qilgan keyingi murojaatlari hikmatli so'zlarni eslatadi. Skif donishmandlari 27-28 yoshlar chamasidagi Aleksandrga o'zlarining qimmatli maslahatlarini beradi.

Asarda ifodalangan bunday qomusiy fikrlar bevosita kishining diqqatini o'ziga jalb etadi.

Tinchlikni, do'stlikni himoya qilib kelgan skif elchilari haqiqatni aytib o'z elatlari tomon ketadi. Skiflarning o'tkir va achchiq haqiqatni ifodalovchi fikrlari Aleksandrning yuragiga sanchilgan xanjardek tuyuladi. Haqiqatni, adolatin va do'stlikni jangu jadallarda, qirg'in urushlarda deb tushungan Aleksandr yangi urushga taraddud ko'radi.

Aleksandr uncha katta bo'lmagan qo'shin bilan Kraterni Maroqandga yuboradi. Makedon qo'shinlari yaqinlashib kelayotganidan ogoh bo'lgan. Spitamen So'g'diyonaning ichkarisi tomon ketadi. Krater Politimet (Zarafshon) daryosi bo'yidagi Menedem qo'shinlari halokatga uchragan yerga keladi. Spitamen jangchilari o'shanda makedonlarning ikki ming piyoda, uch yuz shu yerga kelgandan so'ng, jangchilarni o'z urf-odatlariga ko'ra dafn etadi. Makedon qo'shinlari urush keltirgan dahshatni o'z ko'zlari bilan ko'radilar. Aleksandr "Qishloqqa o't qo'yishni, yigitlarni va keksalarni o'ldirishni buyuradi"²⁴.

Kurs Ruf asarida ta'kidlanishicha, Aleksandrning shu bilan to'rtinchi marta qishloqlarga o't qo'yishi edi. Aleksandr So'g'diyonaga yurish qilar ekan, o'z siyosatida bu yerda osoyishtalik o'rnatish, o'g'rilik va talon –tarojlik ishlariga chek qo'yishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yganligini e'lon qilgan edi. Biroq,

²⁴ Кypc Pyф, 288-бeт

u ko'pgina qishloqlarga o't qo'yib, urushga yaroqli erkaklarni o'ldirib, bolalar va ayollarni o'lja qilib olishni jangchilariga buyuradi.

Kurs Ruf o'z kitobid So'g'diyona o'lkasining manzarasiga qayta-qayta murojaat etadi. Kitobda ifodalanishicha, So'g'diyonaning "katta qismi sahrodan iborat. Bu cho'lining kengligi 80 stadiy, uzunasiga kesib o'tmoqchi bo'lsangiz bepayondir"²⁵. Kitob muallifi keyingi sahifalarda bu kengliklarning o'ziga xos xususiyatlari, peyzaj tasviri va badiiy ifodalarini beradi.

Kurs Rufning Polimet (Zarafshon) daryosi haqidagi xulosalari, bu daryoga bergan ta'riflari kitobxonning e'tiborini o'ziga jalb qiladi. Daryoga nisbatan ishlatilgan badiiy bo'yoqlar, o'xshatishlar nimasi bilandir kishi dilga yaqin, qaysidir qirradi bilan tanishdek tuyuladi. Romanda ta'riflanishicha, "Mahalliy aholi Polimet deb atagan bu daryo qudratli to'lqin bilan oqardi. Uning qirg'oqlari tobora torayib boradi-da, birdan yerning tagiga kirib ketadi. Yerning tagida oqayotgan suvning ovozi eshitilib turadi. Biroq o'zining miqdorini yo'qotmaydi"²⁶.

Xuddi shunga o'xshash tabiat mo'jizasi haqiqatan ham Zarafshon daryosi vohasida mavjud. Daryo o'z o'zanini yerning tagiga burib yuboradi. Besh-olti kilometr chamasi yerning tagiga burib yuboradi. Besh-olti kilometr chamasi yerning tagidan juda katta tezlikda oqib kelgan daryo hozirgi kunda ham Bulung'ur va Panjakent rayonlari chegrasidan chiqadi. Bu yerni bulung'urliklar Ravotxo'ja deyishadi. Antiqa holat shundoqqina Kildon qishlog'ining yonginasida joylashgan bu yerlar Kurs Rufning tasviriga juda o'xshash. Ushbu satirlar muallifi ham bu mo'jizaning tirik guvohi bo'lgan.

Kurs Ruf skiflarning jasur, mardonavor ekanliklarini qayta-qayta ta'riflagisi keladi. Ularning hayotiga, turmush tarziga takror-takror murojaat etadi. Romanda tasvirlanishicha, Aleksandr skiflarning katta bir guruhini asir oladi. "Jismoniy jihatdan baquvvat bo'lgan skiflardan 30 kishini o'limga mahkum etganda, ular o'limdan ham qo'rqmasdan, xalq qo'shiqlarini baralla aytib, xursand bo'lib

²⁵ Курс Руф, 287-бет

²⁶ Курс Руф, 288-бет

borardi”²⁷. Aleksandr skiflarning mardligiga qoyil qoladi va skiflarni asirlikdan ozod qiladi.

Mana shu epizoddan ham ko‘rinib turibdiki, kishini tetiklikka, romantik ko‘tatarinkilikka undovchi xalq qo‘shiqlari o‘sha davrlarda ancha rivojlangan. Demak skiflarning o‘ziga xos adabiyoti ham mavjud edi.

Aleksandr shundan so‘ng Oks (Amu) daryosi qirg‘oqlari tomon yuradi. To‘rt kundan so‘ng daryo bo‘yiga yetib boradi.

Kurs Ruf Oks daryosi tasviriga ham alohida e‘tibor bilan qaraydi. Kitobda ifodalanishicha, daryo suvi loyqa va bo‘tana edi, uning suvini ichib bo‘lmasdi. “Makedoniyaliklar chuqur qilib qazigan quduqdan ham suv chiqmaydi” Kurs Ruf massagetlarning tadbirkorligi va jangovarligi mavzusiga alohida to‘xtalib o‘tadi. Massagetlar Aleksandr qo‘shinlariga katta talofat keltiradi. Romanda hikoya qilinishicha, “Massagetlar 800 nafar otliq jangchilarini qishloq yaqinidagi o‘rmonga yashirib qo‘yadi. Bir necha kishi poda haydab o‘rmonga qarab bemalol ketaveradi. Tayyor o‘ljani qo‘ldan chiqarmaslik uchun Attin qo‘shiniga qo‘qqisdan hujum qilib, ularning hammasini qirib tashlaydi”²⁸.

Bu mash‘um xabar Aleksandrning sarkardasi Kraterga yetib keladi va u yordamga shoshiladi. Massagetlar allaqachon u yerdan jo‘nab qolishgandi.

Aleksandr bu talofot haqidagi shum xabarni eshitib, juda darg‘azab bo‘ladi. Kurs Ruf o‘z romanining keyingi sahifalarida ov epizodlarini ifodalar ekan, “Bazoir deb atalmish u yerlarning o‘rmonlarida xilma-xil yovvoyi hayvonlar nihoyatda ko‘p ekanligini, ov qilishning gashti borligini”²⁹ qayd etadi.

Aleksandr xushmanzara Bazoir monlaridan yana Maroqand tomon yo‘l oladi. Keksayib qolganligi tufayli Artabaz Maroqand hokimligidan ozod etilib, uning o‘rniga Klit tayinlangan edi. Klit Aleksandrning eng yaqin kishisi edi. Buning ikki sababi bor. Birinchidan, Klit bir dahshatli jangda u Aleksandrning boshiga qilich solayotgan Rezak qo‘lini chopib tashlaydi. Ikkinchi sababi, Klitning opasi Gellanikani shoh o‘z onasidek sevardi. Chunki, Gellanika Filipp saroyida

²⁷ Кypc Pyф 294-бeт

²⁸ Кypc Pyф, 296-бeт

²⁹ Кypc Pyф, 301-бeт

enaga bo‘lib xizmat qilar. Aleksandrni go‘dakligidan tarbiyalab, unga ko‘krak suti bergandi³⁰. Shuning uchun ham Aleksandr bosib olgan territoriyasining katta qismini-So‘g‘diyonani va uning markaziy shahri Maroqand hokimligini katta ishonch bilan Klitga topshirib qo‘ygandi.

Aleksandr Maroqandga kelganda Klit afsonaviy Dians sharafiga katta ziyofat berib, shohni izzat-ikrom bilan kutib oladi. Ziyofat chog‘ida anchagina kayfi oshib qolgan Klit Aleksandrga ta’na toshlari otib, uni kamsitishga harakat qiladi. Aleksandrni o‘limdan saqlab qolganligini minnat qiladi, uchinchi, Aleksandrning o‘zini obro‘sizlantirishga harakat qiladi. Nihoyat, qahr-g‘azabi oshgan Aleksandr “Qilichini qinidan sug‘urib olib, Klitga tashlanmoqchi bo‘lganda Ptolomey bilan Perdik shohni ushlab qoladi. Hamma ziyofatni tark etib, o‘tirishdan chiqib ketadi.

Aleksandr soqchining nayzasini oladi-da, eng kiyin chiqib ketayotgan Klitning biqiniga sanchadi. Klit yiqilib, jon beradi”³¹.

Aleksandr haqidagi asarlarning deyarli hammasi Klit voqeasi tasvirlangan. Bu voqea ko‘pgina asarlarda unchalik o‘zgarishga uchramasdan, asosan shu mazmunda o‘z ifodasini topgan. Shunday qilib, uchinchi marta tashrif buyurgan. Aleksandrning “poy-qadamiga” Maroqand shahri xush kelmadi. Birinchi marta U Maroqandning baland va mustahkam devorlaridan o‘tolmagan edi. So‘ngra, Zarafshon bo‘ylarida Attin boshchiligidagi katta qo‘shinidan ajraladi. Bugun esa Maroqandda eng yaqin kishisi Klitni o‘z qo‘li bilan o‘ldiradi.

Kitobda ifodalangan ko‘pgina muhim voqealar Maroqand, So‘g‘diyona shaharlari atrofida, Zarafshon vohasi bo‘ylarida bo‘lib o‘tganligining guvohi bo‘lamiz.

Klit fojiasidan so‘ng Aleksandr Maroqandda o‘n kuncha bo‘ladi. So‘ngra Maroqand hokimligini Amintga topshirib, o‘zi So‘g‘diyoning chekka o‘lkalaridan biri Ksenippga keladi. “Bu yerdagi jangda Aleksandrning 80

³⁰ Иккинчи томондан Гелланика Филиппинг энг яқин кишиси бўлган Дрониднинг кизи эди. Айрим манбаларда Ланика деб аталиб, У Клитнинг онаси бўлган дейилади.

³¹ Курс Руф, 307-бет

jangchisi o'ladi, 350 kishi yarador bo'ladi"³². Shundan so'ng Aleksandr So'g'diyonadagi yirik shaharlardan biri-Xerionni bosib oladi. Nautakdan³³ o'tib, Xerion³⁴ qal'asiga keladi. Bu qal'aning hokimi Sismifr edi. Taqdir taqozosiga ko'ra, Sismifr o'z onasiga uylanib, undan ikki o'g'il ko'rgan edi. Roman muallifi o'sha davrlarda Xerionda shunday odat bo'lganligini qayd qiladi.

Bunday g'aroyib voqealar o'tmishda sodir bo'lgan. Masalan, avliyosifat Ardaviraz o'zining yettita singlisiga uylanadi. Zardushtiylik diniga tobe bo'lgan Atossa akalariga turmushga chiqadi. Aytishlaricha, Doroning qizi ham o'zining bir necha aka-ukalariga turmushga chiqadi³⁵.

Sismifr o'zining yurtdoshlari bilan shaharni qattiq turib himoya qilardi. Tashqariga olib chiquvchi yer osti yo'llari ularning o'zlarigagina ma'lum edi. Aleksandr ulardan shaharni topshirishni talab qiladi. Elchi qilib o'zining eng yaqin kishisi –so'g'diyonalik Oksiartni yuboradi. Sismifr shaharni topshirishga rozi bo'ladi. Biroq uning onasi (shuningdek, xotini) "o'zgalarning oyog'i ostiga shaharni tashlaguncha o'lmoq afzaldir, joningning tinchini o'ylaguncha, vijdoningni o'ylagin"³⁶, deydi.

So'ngra "Sismifr Oksiartga o'g'illarini, hamyurtlarini qo'shib onasining huzuriga yuboradi. Oksiartning bergan va'dalariga ishongandan so'ng, shaharni topshirishadi. Aleksandr Sismifrning ikki o'g'lini o'ziga jangchi qilib oladi, o'zini hokim qilib tayinlab, bundan buyon do'st bo'lib qolishga va'da beradi"³⁷.

Kitobda Xerion qal'asi atrofida bo'lib o'tgan voqealar tafsiloti ancha ta'sirli bayon etilgan. O'quvchini bunday hayajonga soluvchi voqealar o'ziga xos badiiy ravishda inkishof etilgan. Ayniqsa, So'g'diyona yerlarida bo'lib o'tgan oxirgi mash'um voqealar o'quvchi qalbini beixtiyor larzaga keltiradi. Bu mash'um

³² Курс Руф, 309-бет

³³ Навтак-Қарши шаҳри яқинида эканлиги аниқланган.

³⁴ Херион-Окс дарёсининг юқори оқими. Бақтрия билан Сўғдиёна чегарасида, баланд тоғлар бағрида жойлашган.

³⁵ Авесто. Изд-во АН Аз СССР, Баку, 1960 стр. 80-81.

³⁶ Курс Руф, 311-бет.

³⁷ Курс Руф, 311-бет

voqealar nimalardan iborat degan savolga, asarning keyingi sahifalaridan javob topamiz.

Aleksandr Daxlar eliga yurish qiladi. Bu yerda Makedon qo'shinlariga tez-tez hujum qilib, xavf to'g'irayotgan dovyurak Spitamen bor edi. Spitamenning vatanparvarligi va matonati haqidagi hikoyalar ham kitobdan keng o'rin egallagan. Ayniqsa, Spitamenning o'limi haqidagi epizod ancha ta'sirli bayon etilgan.

Spitamen fojiasiga sabab bo'lgan xoinlarga, qo'rqqoq va sotqinlarga, ayniqsa uning xotiniga nisbatan o'quvchi qalbida kuchli nafrat o'ti alanglanadi.

Horib-charchagan Spitamen shirin taom va vino ta'sirida qattiq uyquda yotardi. "Xotini pinhona kelib, qilichini qinidan sug'urib oladi-da, Spitamennning boshini kesib tashlaydi. Qonga belangan erining kallasini bu jinoyatdan ogoh bo'lgan qulga keltirib beradi. So'ngra makedon qo'shinlari joylashgan lagerga kelib, Aleksandrغا xabar qilishni, muhim xabar olib kelganligini, shohga shaxsan o'zi yetkazishi lozimligini aytadi. Aleksandr bu mudhish voqeadan ogoh bo'lgach, qattiq g'azablanadi.

Aleksandr Spitamen bilan yakama-yakka jangda olishish niyatida edi. Jallod xotini lagerdan tashqariga haydab yuborishni, unga sherik bo'lgan qulni yerli xalqning eng og'ir jazosiga mahkum etishni buyuradi³⁸. Spitamenning xotini erning boshi evaziga Aleksandrdan katta mukofot olishdan umidvor edi. U xor-zor bo'lib o'ladi. "O'z eriga xiyonat qilgan xotin menga do'st bo'larmidi", deydi Aleksandr. "Oksiart shohning sha'niga katta ziyofat berib, uni izzat-ikrom bilan qarshi oladi. Oksiartning uchta o'g'li bor edi. Aleksandr larning ikkitasini o'z qo'shinida xizmat qilishni so'raydi. Oksiart bunga jonu dilidan rozi bo'lib, So'g'diyonaning o'ttizta eng go'zal qizini Aleksandrغا in'om etmoqchi bo'ladi. Ular orasida Oksiartning go'zal qizi Roksana ham bor edi. Roksana nihoyatda go'zal edi. Uning husni jamoli butun

³⁸ Купс Рупф, 311-бет

makedonliklarning e'tiborini o'ziga tortadi. Ayniqsa, Aleksandr Roksanaga mahliyo bo'lib qolgandi"³⁹

Shoh Roksanaga uylanib, Oksiartni So'g'diyonaga hokim qilib tayinlab, o'zi hind eli tomon yurishni davom ettiradi.

Kitobda Aleksandrning Roksanaga uylanishi bilan So'g'diyona tasviriga yakun yasaladi.

Xullas, asarda tarixiy shaxs talqini adabiy-estetik tamoyillar meyoriga asoslangan. Aleksandr obrazi asarda ijobiy qahramon sifatida talqin qilingan bo'lsa ham, lekin uning bosqinchilik siyosati tarix haqiqatlaridan chekinmagan holda tasvirlangan.

1.2. Arianning "Aleksandrning yurishi" asarida Aleksandr obrazining tarixiy asoslari

Arrian asarning ikkita kitobi Markaziy Osiyo tarixiga bag'ishlangan bo'lib, tarixning o'ziga xos tasviri keltiriladi. Xuddi shunday tarqoq tarixiy manbalarga Arrian ham yondoshib tarixiy manbalarni aslidagicha berishga harakat qiladi.

"Aleksandr Oks daryosi qirg'og'iga keldi"⁴⁰, deydi muallif. Bungacha bo'lgan boblarda Aleksandrning Eronga qilgan yurishi, Eron shohi Doro ustidan g'alaba qozonishi hikoya qilinadi. Eron shohi yengilgandan so'ng, u Kavkaz tog'lariga qarab qochadi. Aleksandr uni izma-iz ta'qib etib kelaveradi. Ta'qib bir necha kun davom etadi. Doro Kavkaz tog'lariga yashirinmoqchi bo'ladi. Biroq Bess Eron shohining eng yaqin kishisi bo'lishiga qaramasdan, Doroni o'ldirib, boyliklarini olib, O'rta Osiyoga qarab qochadi. Aleksandr Doroning o'ligini topib olib, uni Sharq udumiga ko'ra izzat-ehtirom bilan dafn etishni buyuradi-da, o'zi Bessning izidan ketadi. Bir necha vaqt Kavkazda bo'lib, u yerda "shahar quradi va unga Aleksandriya deb nom beradi"⁴¹.

³⁹ Курс Руф, 317-бет

⁴⁰ Арриан. Поход Александра, изд-во

⁴¹ Ўша асар, 129-бет

Oks daryosi hozirgi Amudaryoning qadimgi nomidir. Bu daryo hind daryolarini hisobga olmaganda, Osiyodagi eng katta daryolardan biri edi”⁴²,- deyiladi asarda. Aleksandr Oks daryosidan kechib o'tishga harakat qiladi. Biroq daryo juda keng edi, undan kechib o'tish mumkin emasdi. Daryoning kengligi 6 stadiy (1 stadiy-grek o'lchovida 184 metr, 98 santimetrga to'g'ri keladi). Shu bilan birga, daryo ancha chuqur edi. Bu daryoga qulay ko'prik qurish uchun uzoqdan yog'och olib kelishga to'g'ri kelardi. Daryoga ko'prik qurish ancha uzoq vaqtni talab etardi. Shuning uchun Aleksandr teridan qayiqqa o'xshash suv o'tmaydigan moslama yasashni buyuradi. Terilarni o'simliklarning quruq poyasi bilan tikdiradi (bunday o'simlikning nomini muallif tilga olmaydi. Ehtimol u qamish bo'lsa kerak. Chunki daryo bo'ylarida qamish o'sadi). Shunday qilib, Aleksandr qo'shinlari Oks (Amu) daryosidan besh kun davomida o'tib oladi.

“Daryodan o'tolmagan urushga yaroqsiz, keksa kishilarni Aleksandr uylariga jo'natib yuboradi. O'z ixtiyorlari bilan Aleksandr qo'shinlarini tark etib, o'z yurtlariga ketmoqchi bo'lgan fessaliyaliklarga ham ruxsat beradi”⁴³. Shu voqealar bilan bog'liq epizodlarga e'tibor bersak, Aleksandr dastlab O'rta Osiyoni jangu-jadallarsiz, osongina qo'lga kiritish niyatida bo'lgan.

Aleksandr Oks daryosidan o'tgandan so'ng, So'g'diyona-hozirgi O'zbekiston tomon shoshiladi. Chunki bu yerda Bess katta qo'shin bilan Aleksandrga qarshi kuch to'playapti, degan xabar tarqaladi. Shu vaqt Spitamen bilan Detaferndan Aleksandrga chopar kelib, agar kichik bir otryad yuborilsa, Bessni ushlab berishligini bildiradi. Bu xabarni eshitgandan so'ng Aleksandr otryadga Laganing o'g'li Ptolomeyni bosh qilib, Spitamen bilan Datafern huzuriga yuboradi. Bu otryad juda yaxshi qurollangan, saralangan jangchilardan iborat edi.

Baqtriya va So'g'diyonaning hokimi bo'lgan Bess aslida ahmoniyalar sulolasidan bo'lgan. Doro III ni o'ldirgandan so'ng u o'zini shoh deb e'lon

⁴² Ўша асар, 130-бет.

⁴³ Ўша асар, 130-бет

qiladi. Ahmoniylar, soʻgʻdiyonaliklar Bessni tutib berishsa, ularga tegmaslikka vaʼda qiladi. Shundan soʻng qoʻrgʻonning darvozasi oschiladi, jangu jadalsiz tinch yoʻl bilan ular Bessni asir olishib, yana Aleksandr huzuriga qaytishadi. Aleksandr oʻz podshohi Doroga hiyonat qilgan Bessdan nafratlanadi. Shuning uchun ham Ptolomeyga “Bessni yalangʻoch qilib, koʻchaning oʻng tomoniga bogʻlab qoʻyishni buyuradi. Sharmandalarcha qip-yalangʻoch turgan Bessning yonidan Aleksandrning butun qoʻshinlari saf tortib oʻtadi”⁴⁴

Mana shu epizoddan ham koʻrinib turibdiki, Aleksandrning Bessni shunday sharmandali holga qoʻyishi va qoʻshiniga namoyish etishi bilan muhim bir masalaga ishora qilinyapti.

Birinchidan, kimda kim xiyonat yoʻliga qadam qoʻysa-jazosi shu, sharmandali oʻlim, demoqchi boʻlsa, ikkinchidan, oʻz jangchilariga ham katta saboq bermoqda. Bess ham tarixiy shaxs boʻlib, yozuvchi unga alohida mahorat bilan yondashadi.

Maʼlumki, bundan ilgarigi davrlarda Eron shohi Kir, soʻngra Doro Oʻrta Osiyoga tez-tez hujum qilib, bu yerdagi tarqoq qabilalarni bosib olgandi.

Eron shohlari Doro va Kir IV-V asrlarda yashab oʻtgan. Bu haqda grek yozuvchisi Ksenofontning “Kiropediya”, Plutarxning “Artakriks” asarlarini oʻqib, keng maʼlumot olamiz. Aleksandr davridagi Eron shohi Doro esa boshqa tarixiy shaxs. Ikki Eron shohdlari Dorolar oʻrtasida qarayb ikki asrlik davr oraligʻi bor. Ikkala Doro ham ulkan Ahmoniylar davlatining podshohi edi. Shuningdek, ular oʻzlarini Soʻgʻdiyoning ham podshohi deb hisoblardi. Soʻgʻdiyona ham Ahmoniylar davlatiga qaragan. Podshohlik oʻsha vaqtlarda ulugʻlangan. Bess oʻz podshohi Doroga xiyonat qilgani uchun ham Spitamen undan nafratlanadi. Ikkinchi tomondan, Spitamen Aleksandrning Bessni taʼqib etib kelayotganini sezib, basharti Bessni tutib bersam Aleksandr skiflar yeriga kelmasligi mumkin, degan fikrga boradi. Romanda Spitamen joylashgan qoʻrgʻonning nomi aytilmagan. Ptoleyning Amudaryodan keyin oʻn kunlik yoʻlni toʻrt kunda bosib

⁴⁴ Ўша асар, 131-бет

o'tib, qo'rg'onga yetib kelishi, bu qo'rg'onning Samarqandga yaqinroq joyda bo'lganligidan dalolat beradi.

Biz bu o'rinda asarda tasvirlangan voqealarni so'zma-so'z keltirib o'tirmasdan, unga o'z munosabatimizni bildirishga harakat qilamiz. Yuqoridagi epizoddan ko'rinib turibdiki, qadim zamonlarda ham sotqinlarning taqdiri sharmandali holda yakun topgan. Antik davrlardayoq xalqimiz sotqinlarga ayovsiz munosabatda bo'lgan. Sotqinni nafaqat oddiy fqaro, hatto podshohlar ham kechirmagan. Bess kabi xiyonatkorlar o'sha zamonlarda ham uchrab turgan. Bessning sotqinligi bilan bog'liq epizodlarni Arriana bekorga qalamga olmagan.

Yuqoridagi voqealarga diqqat bilan e'tibor bersak, Arrian shu epizoddayoq to'rt obrazning xarakterini tasvirlayapti. Aleksandr, Ptolomey, Bess va Spitamen obrazlari. Aleksandr qat'iy fikrli, shafqatsiz, Ptolomey o'z shohiga sadoqatli. Bess sotqin, lekin Spitamen-chi? Bu o'rinda qiziq bir ifodaga duch kelamiz. Bess har qancha sotqin bo'lmasin, har qancha nafratga loyiq bo'lmasin, Spitamen uni o'z qo'li bilan tutib bermaydi. Arrianning ta'kidlashicha, "Bessin o'z qo'li bilan tutib berishdan Spitamen or qiladi"⁴⁵. Mana Arrian romanining nozik, o'ziga xos tasviri. Spitamen o'z qo'li bilan Bessni tutib, Aleksandrga topshirishi mumkin edi. Yoki bo'lmasa, o'zining xos kishilari orqali Bessning qo'l-oyoqlarini kishanlab, Aleksandrga yuborishi ham mumkin edi. Biroq, Spitamenning bunday qilishiga nomusi yo'l qo'ymaydi. Dushmani oldida egilishni xohlamaydi. Bess Spitamenning qarorgohiga boshpana qidirib keladi. Spitamenni o'ziga yaqin oladi. Spitamen-chi? Bess har qancha yaqin bo'lmasin, bunday sotqinga Spitamen mard va jasur o'g'lon sifatida shavqatsiz, ona Vataniga bostirib kelayotgan yovga esa tiz cho'kishni, ona yurtining dushman oyog'i ostida toptalishini sira-sira xohlamaydi. Asarni o'qib, antik davrlardayoq halqimiz sotqin va xoinlarga nisbatan shafqatsiz bo'lgan, ularni eng og'ir jazoga hukm etgan, degan tushuncha paydo bo'ladi. O'sha davrdayoq Spitamen kabi halol, pokiza insonlar ko'p bo'lganligiga yana bir bor ishonch hosil qilamiz.

⁴⁵ Ўша асар, 131-бет

Arrianning tarixiy xizmati shundaki, asardagi voqealar tasviriga u haqiqiy ijodkor ko'zi bilan qaraydi. Tarixiy haqiqatni bo'yamasdan ko'rsatishga harakat qiladi. Bundan ilgari epizodlarda, jumladan Eron shohi Doro bilan bo'lgan jang tasvirlarida ham adib o'zining mana shu pozitsiyasida qoladi. Doroga nisbatan so'g'diyonaliklarning nafrat o'ti kuchli. Chunki u makedonlar bilan bo'lgan urushgacha So'g'diyona yerlarini bosib olib, boyliklarimizni talab, odamlarimizni qul qilib olib ketgan edi. Eronliklar bilan makedonlar o'rtasida bo'lib o'tgan qirg'in janglarda ming-minglab so'g'diyonaliklar ham qatnashib, ularning ko'plari qurbon bo'lgan edi. Doro qonxo'r, Doro yovuz, Doro mol-dunyo, duru-javohirlarga hirs qo'ygan shoh.. Ammo u sotqin emasdi. Osiyoga bostirib kelgan yovga qarshi bir necha yillar davomida kurashadi. Asarda Doro shoh bo'lsa ham o'z navbatiga sodiq qoladi. Aleksandr bir necha marta katta-katta va'dalar berib, undan taslim bo'lishni taklif qilganda ham Doro unamaydi. Greklar bilan eroniylar o'rtasida urush uzoq vaqt davom etadi. Hatto Doroning onasi, xotini, o'g'il va qizi Aleksandr qo'lga asir tushganda ham Doro dushmanga tiz cho'kishni hohlamaydi. O'z yurtiga sotqinlik qilishni istamaydi. Dushmanga qarshi kurash rejasidan qaytmaydi. Arrian bu o'rinda Doroning qilmishidan nafratlanishi va uni haqorat qilishi ham mumkin edi. Biroq adib hamisha voqeaga real yondashishga harakat qilgan.

O'z navbatida, yozuvchi Aleksandrning xarakterini yorqin bo'yoqlarida ochib beradi. Bosqinchilik Aleksandrning qonida bor edi. Otasi Filipp II ning butun umri jangu-jadallarda o'tgan. Yozuvchi Aleksandriya bosqinchi, shu bilan birga, tanti va mard sarkarda obrazi sifatida tasvirlaydi. U Doroning onasi, xotini va farzandlariga ozor yetkazmaydi. O'g'lini eng bilimdon, donishmand kishilar qo'lga topshirib, saboq berishni lozim topadi.

Doroning qiziga uylanishni ko'pgina yaqin kishilar Aleksandrga taklif etadi. Biroq Aleksandr ularning bu taklifini rad qiladi. Doroning oilasiga yaxshilik qilishga intiladi. Oilasi asir tushib qolgannini eshitib, Doro Aleksandrga ikkita maktub yo'llaydi.

Mana shu tasvirlar Arrian romanida g'oyat ob'yektiv ifodalangan.

Aleksandr o'zining eng ashaddiy dushmanga nisbatan shafqat qiladi, jang maydonini mardlik va matonat maydoni deb biladi. O'limdan so'ng shohni Eron urf-odatiga ko'ra dafn etsa, Bessni shafqsiz ravishda jazolaydi. Uni sharmandali holda yalang'och qilib, Eronga olib keladi-da o'limga mahkum etadi. O'limi oldidan qo'li, burni va oyoqlarini kesib qiynaydi. Toki insoniyat bunday sotqinlik yo'lga qayta qadam bosmasin, degan ramziy ma'no bor bunda. Bessni butun eronliklar va qo'shinlar oldida jazolaydilar.

Biz Arrian kitobida hozirgi O'zbekiston hududining antik davrlari, qadim So'g'diyona tasvirlangan voqealar yo'nalishiga asosiy diqqatni jalb qilmoqdamiz.

Aleksandr Bessni qo'lga tushirgandan so'ng mahalliy aholidan ko'plab otlar yig'ib, So'g'diyonaning markaziy shahri Maroqand tomon yo'l oladi. O'z qo'shinlari bilan eramizdan avvalgi 329 yilning bahorida So'g'diyonaga kirib keladi. U Hindiqush tog'laridan o'tayotganda juda qaynaladi. Biroq kitobning mana shu o'rnida ayrim chalkash tasvirlar, ham borki, tahlil jarayonida birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi.

Maroqandga tomon kelayotganda Aleksandr qo'shinlari varvarlarning qarshiligiga duch keladi. Varvarlar 30 mingdan ziyodroq edi. Ular Aleksandr qo'shinlarini ancha shoshirib qo'yadi. Hatto makedonlarni orqaga qaytarishga muvaffaq bo'ladilar, so'ngra o'zlari baland tog' cho'qqisi tomon chekinadi. Aleksandr kuch to'plab qurolli, saralangan armiyasi bilan tog' tomon hujumni davom ettiradi. Varvarlarning qattiq qarshiligiga qaramasdan, Aleksandr ularni yengadi. Ikki o'rtada shiddatli jang boradi. "Varvarlar tomonidan otilgan yoy Aleksandrning o'ng kuragiga kelib tegadi. Yoy Aleksandrning kurak suyagiga borib yetgan edi. Tog' cho'qqisiga chiqib olgan varvarlarning ko'pchiligi pastlikka tomon uloqtiriladi"⁴⁶.

Muhimi shundaki, Aleksandr So'g'diyonani osongina qo'lga kiritaman, bu yerdagi tarqoq qabilalar menga qarshilik qilmasdan taslim bo'ladi, deb

⁴⁶ Ўша асар, 132-бەт

o‘ylagan edi. Varvarlarning bunday qattiq qarshilik ko‘rsatishi Aleksandr uchun kutilmagan bir hodisa edi.

Arrian varvarlarning hujumini tasvirlash orqali So‘g‘diyona elidagi qabilalarning vatanparvarligini ko‘rsatishga harakat qiladi. Boshqa ellardagi ko‘pgina xalqlar qarshiliksiz o‘z ixtiyorlari bilan taslim bo‘lganlar. So‘g‘dionaliklar esa Aleksandr bilan bir necha bor jang qiladi. Janglar tarixi haqida badiiy asar yozish naqadar murakkab jarayondir.

1.3. Antik adabiyotda tarixiy obraz talqinining ayrim qirralari

Yozuvchi to‘laqonli tarixiy inson xarakterini yaratish uchun faktlarni badiiylashtiradi, interpretatsiya qilish yo‘li bilan yangi psixologik detallar yaratdi.

Tarixiy asarda obrazlar interpretatsiyasi alohida o‘rin tutdi. Shaxsning tarixdagi o‘rni va uning badiiy asardagi talqini ijodkorlar oldida turgan muammo bo‘lib kelgan. Tarixiy shaxsning interpretatsion obrazi bugungi kunimizda ham aktual masalalardan biriga aylanib qolmoqda.

Tarixni inson faoliyatsiz tasavvur qila olmaydiz. Inson o‘ziga va muhitga ta’sir ko‘rsatadi. Bu ta’sir aktiv yoki passiv, ijobiy yoki salbiy bo‘lishi mumkin. Xuddi mana shu jihatlariga qarab, badiiy asardagi talqini ham ijobiy va salbiy, asosiy yoki yordamchi obrazlarga ajraladi.

Inson obrazi hamma vaqt ham badiiy adabiyotning muhim indikator bo‘lib kelgan. Har bir ijodkor oldida turgan muhim masala ham inson obrazini yaratishdir. Ayniqsa tarixiy asarda bu masala juda murakkap kechadi.

1. Tarixiy fakt va uning badiiy talqini, shaxs va uning obrazi masalasiga to‘xtalar ekanmiz avval bu muammolar bugungi kunda, ham o‘zining aktualligini yo‘qotmaganligini ta’kidlab o‘tishimizga to‘g‘ri keladi.
2. Odam individi tarixni yaratishda aktiv ishtirok etadi. Bu individlar ma’lum bir guruhlar, oqimlar vakili sifatida, o‘z davrining g‘oyasini aniqlovchi va uni belgilovchi sifatida tarixiy shaxs bo‘lib gavdalanadi.
3. I. P. Varfolomayev o‘zining “Tarixiy romanchilikda janrning tipologik asoslari” kitobida tarixiy shaxs va obrazlarni uch xilga ajartadi.

4. Buyuk tarixiy shaxs
5. Tarixiy shaxs
6. Tarixiy odam

“Buyuk tarixiy shaxs” bu odamlarni o‘z orqasidan erishtira olgan, tarixga muhim bir o‘zgartirishlar kiritgan, aktiv davlat va jamoat arbobi.

“Tarixiy shaxs” esa bu o‘z xalqi manfaatini himoya qilgan aktiv jamoatchi odam.

“Tarixiy odam” bu davlat va jamoat arbobi, lekin davlat va xalq tarixida unchalik rol o‘ynamagan obraz.

“Tarixiy odam” haqida V.T. Belinskiy ham quydagicha ta’rif berib o‘tadi. “Tarixiy odam”-bu voqealarga qatnashuvchi oddiy kishi, u tarixda sezilarli iz qoldirilgan. Lekin uning nomi tarixiy manbalarda uchraydi. Shuning uchun biz uning obrazini tarixiy romanda tiklashimiz kerak”⁴⁷.

Ma’lumki, hayotda bo‘lgani sigari adabiyotda ham turli tuman qiyofadagi, har xil tarifiidagi inson obrazi gavdalanadi. Yuqorida ko‘rib o‘tganimizdek uch xil faoliyatidagi ya’ni aktiv, o‘rta va passiv shaxslarning tarixdagi o‘rnini belgilash muhim ahamiyatga ega, albatta. Biroq, badiiy asar faqat buyuk shaxslar obrazidan yoki passiv faoliyatli odamlar obrazidagina iborat emas.

Ayniqsa tarixiy asarlarda buyuk tarixiy shaxslar ko‘pincha bosh qahramon qilib olinadi. Mana shu bosh qahramon atrofida esa turli toifadagi, har xil qiyofadagi ko‘plab obrazlar yaratiladiki, bu obrazlarning ayrimlari tarixiy boshqa birlari to‘qima bir gruhi salbiy bo‘lsa boshqa bir gruhi ijobiydir.

Ikkinchi darajali personaj xarakterning yaratish ham asarning bosh qahramoni obrazini yaratishdan mushkul ish yordamchi obrazlar ham xuddi inson organizmning bir a’zosi singari badiiy asarning muhim komponentlaridan biridir.

Uzoq yoki yaqin o‘tmishga qaratilgan asarlardagi obrazlarni tahlil qilishdan avval uning tarixiy asoslarini chuqur o‘rganish lozim bo‘ladi.

⁴⁷ В. Г. Белинский, Танланган асарлар, Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, 1974йил

Chunki, obrazning tarixiy prototini va umuman tarixiy voqealikni bilmasdan turib yozuvchi mahoratiga baho berish bir yoqlamalikdir. Shu tufayli tarixiy shaxs va obraz masalasi, ular o'rtasidagi o'xshash va farqli tomonlarni aniqlash muhim masala.

Shaxsning tarixdagi o'rni, faoliyati, qiyofasi va uning badiiy talqini juda ko'plab jarayonlarni, prinsiplarni o'ziga xos konsepsiyalarni qamrab oladiki, hujjatning obraz darajasiga ko'tarilishi uchun yana bir qancha ichki va tashqi imkoniyatlarni tekshirish yordam bo'ladi.

Har qanday tarixiy obraz o'zining shaxsidan, prototinidan ozmi, ko'pmi farq qilib turadi. Obrazni uning shaxsiga hech qachon teng qo'yib bo'lmaydi. Har qanday obraz eng avvalo badiiy go'zallik manbai, badiiy umumlashmalar yig'indisidan iborat.

Shaxs va obraz o'rtasidagi bog'liqlik va farqli tomon borliq bilan san'at o'rtasidagi muvofiqlik va aloqani belgilab beradi.

To'qima obrazlar haqida gap ketganda, shuni aytib o'tish kerakki haqiqiy san'atlar hayoliy fantaziya mahsuli bo'lgan to'qima obrazlarni ham tarixiy obrazlardek hayotiy va jonli qilib yaratdi.

Shundagina biz katta mahorat bilan yaratilgan asarlarni xuddi tarixiy obrazlardek qabul qiladi. Hatto qaysi biri tarixiy, qaysi biri to'qima obraz ekanligini farqlash qiyin bo'ladi.

Dastlab, V. Yanning "Ogni na kurganax" povestini o'qigan kishi, Budekanni tarixiy obraz bo'lsa kerak tasavvur qiladi. Asarda tasvirlangan voqealarning tarixiy ildizlari bilan yaqindan tanishgan kishi Budekanning to'qima obraz ekanligini anglab oladi. Yozuvchi o'z asarida Budekan obrazini yuksak mahorat bilan yaratganki, u hayotiy tarixiy obraz sifatida ko'z o'ngimizda gavdalanadi.

Yozuvchi tarixiy va to'qima obrazlarni yaratishda birinchi yoki ikkinchi planga qo'yib ijod qilmaydi. Hatto birgina Epizodda qatnashgan kichchik bir obraz ham o'ziga xos mahorat talab qiladi.

Tarixiy asar avtori eng avvalo tasvirga olingan davrni atroflicha sinchiklab o'rganadi. Darhaqiqat, davrni yaratish yozuvchi oldidagi asosiy vazifa bo'lib kundalang turadi. Davrning ruhi esa eng avvalo obrazlar talqinida o'z ifodasini topgan bo'ladi. Haqiqiy tarixni shaxs harakatga keltirgani singari, badiiy asardagi voqealarni ham obrazlar harakatga keltirib turadi. Shuningdek manbalardan olingan har bir fakt obrazlar bilan bog'lanishi kerak. Tarixiy asar badiiyligining go'zallanishi estetik konsepsiyaning yuksalishi, psixologik va drammatik situatsiyalarning yuzaga kelishi fakt va mutunosibligiga va bog'liqligiga jihatdan dahldordir.

Manbadagi tarqoq faktlar tugallangan inson obraziga aylanish lozim.

Faktlarni interpretatsiya qilish jarayonida yozuvchi qahramonga munosabat bildiradi.

Asar syujetida davr va tarixiy shaxs konsepsiyalari o'z aksini topishi kerak. Bu o'rinda manbalardagi tarixiy faktlar va badiiy tekstdagi faktlarni qiyosiy o'rganish muhim o'rin tutadi. Umuman qiyosiy tahlil tarixiy fakt va badiiy jarayonda yetakchi o'rin tutadi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, tarixiy shaxs bilan obraz, tarix bilan badiiylilik konsepsiyasini qiyosiy o'rganish muhim ahamiyatga ega. Umuman ilmiylik qonuniyati qiyosiy tahlilning ko'proq bo'lishini taqozo etadi.

O'tmishni tasvirlovchi asar avtori tarixiy shaxsning psixologiyasini xulq-atvorini kurash va intilishlarini dialektik dunyoqarashini puxta o'rganib, shuning asosidagina o'z obrazining xarakter konsepsiyasini yaratadi. Tarixiy faktlar orqali shaxsning faqat biografiyasi bilan tanishib qolmaymiz balki bunday faktlar qahramonning xarakter dunyoqarashi bilan tanishimizda ham muhim dastur bo'lib xizmat qiladi.

Aleksandrning Girkoniyaga kelishi. Topurlar qabilasi va shohi Artabuz keksa donishmand, yunonistonlik lekin qabilasining Girkoniyada yashashi. Afinalik Demokratning o'zini o'zi o'ldirilishi.

Girkoniyadagi qabilalar. Girkoniya bepayon o'lka. Aleksandr Girkon ayollarining qo'shig'ini yoqtirardi. Eron shohi Doroning ukasi Oksidat haqida

Mahalliy qabilalar Aleksandrga hujum qiladi. Qo‘lga tushgan asarlar o‘zaro ichki nizolar ko‘p bo‘lib turishganyu Takorlar qabilasi.

Parfiya va Marg‘iyona Girkonyaga chegaradosh alohida davlatlar bo‘lgan, keyinchalik ularning katta qismi bo‘linib ketishgan. Girkoniyada yashagan sinf qabilalari qadimgi Girkoniyani hozirgi Turkmanistonga qiyos qilib ko‘ring!

Aleksandr siymosi bilan So‘g‘diyonaning antik davri voqealari chambarchas bog‘langan asar “Yavning olovli qo‘rg‘on” asaridir obraz va uning tarixiy shaxsiga asarda alohida e‘tibor qaratilgan.

Aleksandrning O‘rta Osiyodagi hayotiy tinch va osoyishta o‘tmagan. Turli tomondan dahshatli hujumlar, ichki va tashqi xavf-xatarlar tug‘ilib turgan. Tashqi dushmandan ko‘ra, ichki urush, favqulotda tuzilgan fitna va su‘qastlar dahshatli bo‘lgan mana shunday ichki fitna tufayli Aleksandr Markaziy Osiyoda o‘lib ketishga ozgina qolgan.

Aleksandrni tunda o‘ldirish uchun oldindan tayyorgarlik ko‘rilgan edi. Dimen Aleksandrni o‘ldirishga qaror qiladi. Demitriy, Pevososay, Afabeta, Nolay, Dioksen, Aminta fitna qatnashchilari edi. Bu fitna haqidagi xabar shohga yetkaziladi. Filotning fitnaga adashib qolishi fitnaning fosh bo‘lishiga olib keladi. Fitna qatnashchilari va uning yaqinlar sud qilinadi. Ular ayovsizlik bilan jazolanadi. Natijada Aleksandr halok bo‘lmaydi. Ayrim asarlarda Roksana obrazi haqida gapirilib turib, uning asrga olinganligini va shohga xotin qilib uzatilganligi qayd etiladi. Lekin boshqalkarda bu fakt o‘zgacha talqin qilinadi.

Bir tarixiy manbada Roksana Sug‘r tog‘ida asirga olingani ta’kidlansa, boshqa birida esa Xerion qal’asida topilgani hikoya qilinadi. Boshqa bir manbalarda esa, Roksanani Aleksandrning qayerda uchratgani aytilmaydi. Uning bir bazmda yaxshi ko‘rib qolganligi ta’kidlanadi. Badiiy asarlarda ham shunday bunday har xil fikrlardan qat’iy nazar, Roksananing So‘g‘diyonadan bo‘lganligi, uzoq makedoniyalik shohning So‘g‘diyona go‘zaliki yaxshi ko‘rib qolganligini inkor etaolmaymiz. Jasur yollanma askarlari, shahardan shaharga o‘tib, mardonavor kurashib, Aleksandrga katta zarar yetkazishadi. Bir shaharda

Aleksandr ular bilan shartnoma tuzadi. Ular shahardan chiqishlari bilanoq ularga hujum qilib hammasini qirib tashlaydi. Bu Aleksandrning sharmandalarcha ko'rsatgan yagona jasorati edi. Aleksandr haqiqiy shox singari, urushni haqiqat tarafdori bo'lib olib borar edi. Aleksandrga oz muncha tashvish keltirishmadi. Ular Aleksandr tarafiga o'tgan podsholarga tanbex berib, ozod xalqlarni qo'zg'olon ko'tarishga da'vat etardi. Shuning uchun Aleksandr bu faylasuflarning ko'plarini osishga hukm qiladi.

Kursiya Rufning yozishicha esa, Spitamenni o'zining xotini o'ldirib, uning kallasini shohga xotining o'zi olib boradi. Bu haqda Kursiya Ruf shunday fakti bayon qiladi. Keyin shoh Zaklar taomim bo'yicha borishga qaror qildi. U yerda Spitamen borligini bilar edi. Xotini Spitamenni har qanday yo'llar bilan Aleksandrdan kechirim so'rashini, bundan qochib yurish joniga tekkanligini aytardi. Ularning uchta farzandi bo'lib, hech bo'lmasa farzandlariga rahmi kelishini aytdi. Shu mahal makedoniyaliklar mag'lubiyatga uchrab, elchilarning Antipatrga yuborgan edi. Antipatr esa bu masalani butun Gretsiya yig'ilishgacha qoldirishini aytdi. Korinfedagi yig'ilish esa bu masalani hal qilishni Aleksandrga topshiradi.

Shunday qilib Antipatr 50-ta taniqli Spartanlikni garovga oladi. Makedoniyaliklar esa keyinchalik so'rash uchun elchilarini Aleksandr huzuriga yuboradi. Shu yil oxirida Rimda K. Valeriy va M. Klodiy konsul etib tayinlanadi. Por bilan bo'lgan jang makedoniyaliklarni Hindistonga yurish qilish niyatidan sovitib yuboradi. Bu shohni ular qiyinchilik bilan yengishadi. Bu dushman qo'shini yigirma ming piyoda askar va ikki ming otliq askardan iborat edi. Mana shularning ustidan g'alaba qozonib, makedoniyaliklar Gang daryosidan kechib o'tishdan bosh tortishadi. Gang daryosini kengligi o'ttiz ikki sitadiy va yuz oriy bo'lib, juda chuqur qarshi qirg'og'ida esa otda va filda o'tirgan qurolli odamlar borligini jangchilari eshitgan ekanlar. Tarqalgan mish-mishlarga qaraganda qirg'oqda ularning sakson ming otliq askar va ikki yuz piyoda askarlar, sakkiz ming harbiy arava va olti ming harbiy fillari bilan shoxlar kutib turgan emish. Bu ko'pirtirib aytilgan gaplar emas edi. Yaqinda taxtga o'tirgan Androkatt,

Selevkaga besh yuz fil va olti yuz ming askar qo'shin sovg'a qilib, Hindistonni zabt etgan.

Boshda Aleksandr chodiriga kirib ancha vaqt g'azablanib yotdi. Orqaga qaytishni esa, uning yengilganligidan dalolat berishini bilardi. Lekin keyin u do'stlari va jangchilarining iltimos va yalinib yolverishlaridan so'ng bir oz yumshaydi. Lekin ketish oldidan bir shumlik qilmoqchi bo'ladi. Uning buyrug'i bilan qurol-yarog' va judayam katta ot yuganlarini yasashni buyurdi. Xudolarga, shu paytgacha podsholar kelib ta'zim qiladigan va qurbonlik keltiradigan mehrob tayyorlangandi.

Androkott Aleksandrni bolaligidan bilardi. Uning aytishicha Aleksandr bu mamlakatni ham boshqara olardi. Chunki bu yerning xalqi, podshohini past tabaqadan bo'lgani uchun yoqtirishmasdi.

Taksil Hindistonda Misrdan qolishmaydigan mamlakatni boshqarardi. Bu yer yaylovlarga boy bo'lib, hosildor edi. Taksil esa juda dono odam edi. Aleksandrni yaxshi kutib olib, unga "Aleksandr, nima uchun biz jang qilishimiz kerak. Sen bizdan suvni va ham uchun zarur bo'lgan narsalarni tortib olmoqchi emassanku, qolgan narsalarni esa sen bilan bajonidil baham ko'raman. Agar sendan bayroq bo'lsam, senga beraman, agar nochorroq bo'lsam-sendan jon deb sovg'a qabul qilaman.-dedi. Aleksandr bu gaplarni bajonidil eshitadi. So'ngra Taksilga o'ng qo'lini uzatib: "Men bu gaplarni aytsam, o'rtamizda jang bo'lmaydi deb o'ylayapsanmi? Xato qilasan. Men sen bilan saxiylikda ortiq bo'lib ketmasligini uchun muruvvat jangini qilaman. Taksildan sovg'a olgan. Aleksandr unga o'n barobar ziyod qilib qaytaradi, keyinroq esa ming talaniy tanga hal sovg'a qiladi. Uning bunday saxiyligi do'stlariga yoqmaydi, lekin ko'pgina Hindistonliklarni o'ziga jalb qiladi.

II BOB. ANTIK ADABOYPTDA SO‘G‘DIYONA O‘LKASINING TASVIRI

2.1. Sharq va g‘arb antik adabiyotida qadimiy So‘g‘diyona

Taniqli yozuvchi Maqsud Qorayevning “Spitamen” romani O‘rta Osiyo xalqlarining makedoniyalik Iskandar istilosiga qarshi qahramonona kurashiga bag‘ishlangan. Romanda aks etgan voqealar yuqorida qayt etilganidek meloddan avvalgi 329-327 yillarda ro‘y beradi. Shu ikki yil davomida Sug‘diyona xalqi va unga qo‘shni xalqlarning grek-makedon bosqinchilariga qarshi kurashi lavhalari orqali yozuvchi romanning asosiy g‘oyasini qirg‘in keltiruvchi yurishlarni qoralash, insoniyatning baxtu saodati faqat yaratuvchilik mehnatida ekanligini ta’kidlaydi. Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun kurashga doim tayyor turishga chorlash kabi g‘oyalarni yuzaga chiqara boradi. Buni ta’kidlamoq lozimki, roman mavzusi hozirgi kunimizda, imperializm va reyaksiya kuchlari insoniyat taraqqiyotining taqdirini yadro quroli xavfi ostida qo‘nayotgan bir pallada yana ham actual jaranglaydi, tinchlikni asrashning, osoyishta kelajagini taminlash uchun kurashning dolzarb masalalarini odamlarga yana bir bor eslatadi.

Bu g‘oyani ifodalashga romandagi juda ko‘p voqealar ustalik bilan bo‘ysindirilgan. Yozuvchi maqsadining ko‘lami esa keng. Masalan: xalq haqiqati va taraqqiyot falsafasining mohiyati hamma zamonlarda, hozir ham, kelajakda ham qirg‘onbarot urush, vayronagarchilik keltiruvchi bosqinchilikni qat’iyan man etadi. Asarda birinchi bobdan to ohirgi bobga qadar o‘tib boruvchi maxsus obaz-xalq donishmandligining timsoli darajasiga ko‘tarilib boruvchi Dariyod obrazi kiritilgan. Dariyod bir qarashda zarsushtiylik e’tiqodining muqaddas kitobi

Tarixiy shaxsning badiiy talqini, tarixiy shaxs va uning badiiy darajasini o‘rganish masalasiga juda katta e’tibor berilmoqda. Bu masalaga faqat adabiyotshunoslar emas, siyosatchilar, tarixchi va olimlar, pedogoklar va boshqa

ko'pgina soha bilimdonlari katta qiziqish bilan qaramoqdalar. Bugungi keng o'quvchilar ommasi ham bilimdon, o'tkir zehqli. Qo'yingki, keng xalq ommasi u qaysi sohaning egasi va iqtidori egasi bo'lmasin, tarixiy shaxs va uning obrazi haqidagi baxs munozaraga aktiv aralashishga intilmoqda. Bugungi hayotimizda tub o'zgarishlar ro'y berib, katta rejalanihlar bosqichiga ko'tarilganimiz sari odamlarda tarixga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda.

Xalq ommasida tarixni o'rganishga bo'lgan katta ehtiyojni sezgan adiblar o'tmishda bo'lib o'tgan muhim vaziyatlarni tasvirlashga yozuvchining tarixiy asar yozishdan maqsadi, o'z zamondoshlarini o'ylantirib yurgan uslublarga javob topish ularning hayot haqidagi tasavvurlarini boyishidir. Insoniyat hamma vaqt o'z o'tmishiga havas bilan emas, hayrat bilan qarab kelgan. Adib esa o'tmishini zamonaviylik nuri bilan talqin qiladi.

Masalaga mana shu nuqtayi nazardan yondashadigan bo'lsak, adabiyot tadqiqotchilari oldida hali nunsab yechilmagan jumboqida, hal qilinishi bo'lgan muammolar tushiniladi.

Tarixiy obraz va uning badiiy konsepsiyasi masalasi, juda ko'plab badiiy va ilmiy qoidalar bilan bog'liqdir. Bu borada ayniqsa, tarixiylik va zamonaviylik, tarixiy shaxs va badiiylik uyg'unlashib ketadi. Kulbada ola-ta'sir shovqin ko'tarildi. Spanta ma'noning pishqirishi tog'liklarni momoqaldiraqday hirillashi va tegranning chiyabo'riday ivillashi bilan qo'shilib, aralash, quralash bo'lib ketdi. So'ngra qoplonning yangroq ovozi eshitildi.

–Zaro!

Ehtimol bu qonli olishuvda es xushini yo'qotgan Qoplonga daf atan orobaning qizi hayotida yakkayu yagona yaqin do'sti bo'lib tuyulgandir. Kim biladi? U “Zaro” deb qiyaqirdi, vassalom. Bu nidodan hammaning tomiridagi qon muzlab ketdi. Zaro go'yo qudratli sehrgar sehrlab qo'yganday qimirlamay o'tirardi. Bukilib ketayotgan oyoqlarini sudrab to'satdan kulba eshigida tog'lik yigit ko'rindi. U chavaqlangan qornini ikki qo'li bilan ushlab olgandi. Ichak-chavaqlari osilib qolgan edi. Tog'lik uchun qalin yurdida guppa quladi. Ichkaridagi shovqin yana ham kuchaydi.

-Zaro!! –yana qichqir Spantama’no. ayollar bu nolani eshitmaslik uchun qishloqdan chiqib ketishdi. Ammo Zaro qimirlamadi. U o’zini alg’ov dalg’ov tush ko’rayotganday chshы qilar, qochmoqchi

Hikoya qilishlaricha, Doroning xotiiniga qo’yilgan soqchi qochib ketib, Doroning huzuriga boradi. Sobiq sadoqatli jangchisini ko’rgan zahoti Doru xotini va bolalarining taqdiri haqida so’ray boshlaydi. Shunda soqchi hammalarining sog’-salomat ekanliklarini, xotini unga sodiq qolganini aytadi. Doru xotining sodiq qolganini, Aleksandr ularga azob bermayotganligi, zulm o’tkazmayotganligini eshitgach ko’ngli joyiga tushadi. Shunda soqchi qasam ichib: “Shoh! Xotiningni sen qanday hurmat qilgan bo’lsang, Aleksandr ham shunday hurmat qilmoqda. Aleksandr juda olijanob, ayniqsa xotinlar olidida o’zini tuta oladigan yaxshi odamdir”⁴⁸ deydi. Shunda Doru ikki qo’lini ko’kka ko’tarib, duo qila boshlaydi: “Zevs-jahongir! Sen yerdagi shohlarning hayotini ko’rgansan. Menga fors va madiyaliklar ustidan hukmronlikni, saqlab qolishga yordam ber! Agar meni Osiyo podshosi qilib qoldirging kelmasa, mening o’rnimni Aleksandrda boshqa hech kimga bermagil!” Shundan so’ng ko’p o’tmay, Doru o’zining eng yaqin sarkardasi Bess tomonidan hiyonatkorona o’ldiriladi. Uning yana qaytadan Osiyo podshosi bo’lish orzusi ro’yobga chiqmaydi.

Aleksandr Doroning xotini va bolalariga iltifot ko’rsatadi. O’zini esa, izzat-ikrom bilan dafn qiladi.

Plutarx Aleksandr Roksana qal’ani ishg’ol etish chog’ida asir olganligi haqida hech narsa demay, balki bu go’zal qizni bir bazmda yaxshi ko’rib qolganligini aytadi.

Bir kuni bazmda Aleksandr go’zal qiz Roksananini ko’rib, sevib qoladi. Roksana bilan turmush qurishi esa, uni varvarlar bilan yanada yaqinlashtiradi. Varvarlar ham Aleksandrga ishonib, uni yanada hurmat qila boshlaydilar⁴⁹.

Kursiya Ruf ta’kidlashicha, Oksiart go’zal qizi Roksananini Aleksandrga o’zi in’om etadi⁵⁰.

⁴⁸ Арриан Ўша асар, 151-бет

⁴⁹ Плутарх. Ўша асар, 430-бет

⁵⁰ Курсия Руф. Ўша асар, 319-бет

Shoh taniqli hokim Oksiart boshqarayotgan viloyatga kelganda u darrov bo'ysunadi. Shunda shoh unga davlatini qaytarib berib, 2 o'g'lini harbiy xizmatga berishini talab qiladi.

Oksiart xushomad qilib hatto uchinchi o'g'lini ham beradi. U dabdabali mayxo'rlik ziyofati uyushtirib unga shohni ham taklif qiladi.

Mayxo'rlik avjiga chiqqanida Oksiart 30 qizni olib kirishlarini buyuradi. Ular ichida Roksana isimli qizi ham bor edi. Qizlar ichida eng go'zali Roksana bo'lib, u hatto shohni ham o'ziga jalb qiladi. Aleksandr Roksana past tabaqadan bo'lishiga qaramay, unga uylanmoqchi ekanligini, bu esa fors va makedoniyaliklar davlatini yanada mustahkamlashga yordam berishini aytadi. Axir Aleksandrning avlodi bo'lgan Axill ham go'zal asiriga uylangan-ku!

Bu so'zlarni Roksananing otasi xursand bo'lib eshitadi. Darhol shu yerdayoq non sindiradilar. Bu mahalliy xal odati bo'lib, shunchaki, kichik bir narsaga qanoat qilish belgisi sanalib nikohdan o'tgan degan ma'noni anglatardi.

Shunday qilib, davlatni boshqaradigan merosxo'r o'g'il tug'ib berishi uchun Osiyo va Yevropa shohi bu qizga uylanadi. Oldiniga uning do'stlari bunday voqeadan uyalib yurishadi, lekin keyinchalik ko'nikib ketishadi.

Ayrim tarixchilar Aleksandrning Barsina isimli go'zali bo'lganligini, undan Gerkuls ismli o'g'li ham borligini ta'kidlashadi. Bu haqda Yustinning "Pompey Trog epitomi" asarida kengroq ma'lumot berilgan⁵¹.

Aytishlaricha, Aleksandr aysh-ishrat kunlarida Barsinani taklif qilar ekan. Biroq Barsina Aleksandrning qonunsiz xotini bo'lgan deyishadi. Ya'ni asirasi, xushtori bo'lgan ekan. Hatto atrofidagi yaqin kishilari shohning Barsinaga uylanishini taklif qilgan ekanlar. Barsina Aleksandrdan bir-ikki yosh katta bo'lgan. Boshqa manbalarda esa, Barsina dastlab Ptolomeyning xushtori bo'lganligi qayd qilinadi. Bir bazmi jamshidda shoh bu go'zal bilan pinhona uchrashib qolib, so'ngra uni o'zining asirasi qilib olgan ekan. Ptolomey esa

⁵¹ Юстин. Помпей Трог эпитоми. Вестник древней истории, 1954, №3, стр.209

Barsina bilan shoh o'rtasida sirli yaqinlik borligini sezgandan so'ng, bu go'zal bilan orani ochiq qiladi.

Aleksandr esa yoshi o'zidan katta bo'lgani uchunmi, yoki ilgari kim bilandir aloqasi borligini sezgani uchunmi, Barsinaga uylanishni rad etadi. Shuning uchun ham Barsina qonunsiz xotini bo'lganligi hisobga olib, Aleksandrning o'limidan so'ng Girkulesni hatto yo'qlashmaydi ham.

Nihoyat, qurollangan sarsarda va saroy oqsoqqolari ma'lum bir tartib o'rnatish uchun saltanatiga yig'iladilar. Perdikka taklifi ustun kelib, unga ko'pchilik qo'shiladi. Shunday qilib, Roksananing tug'ishini kutishga, agar o'g'il tug'ilsa, unga ustozlik qilishni Leonat, Perdikk, Krater va Antipatrga topshirishga qaror qiladilar. Hamma ana shu ustozlarga so'zsiz bo'ysinishga qasam ichishadi⁵².

Roksana o'g'il ko'radi. Lekin ko'p o'tmay Roksana ham uning o'g'li ham jallodlar qo'lida nabud bo'ladi.

Boshqa bir manbada keltirilishicha, Roksana homilador bo'lib oy-kuni yaqinlashganda, Aleksandr o'lib qoladi. Roksana Aleksandrning jasadi oldiga kelib, o'zini tutolmay entikib-entikib yig'laydi-da, so'ngra erining jasadini quchib, sochlarini yoyib, yuzlarini tirnab, telbalarcha o'rnidan turadi. Aleksandr xuddi tirik odamdek, ko'zlari yarim ochiq holda yotardi. Osiyolik shohona kiyim Aleksandrga juda yarashib turardi. Oltin suvi yuritilgan kamariga oltin dastali xanjar taqib qo'yilgan edi. Roksana xanjarni shiddat bilan olib, ko'kragiga sanchadi-da, Aleksandrning ustiga qulab tushadi. Bu voqea ko'z ilg'amas darajada tez ro'y bergandi. Hech kim Roksanaga yordam berishga ulgurmaydi. U allaqachon o'lgan edi. Yig'ilganlar Roksananing o'limiga behad achinishadi. Muhabbatga sodiqlik faqat afsonalardagina bo'lganligini aytishadi.

Maqsud Qoriyevning romani qadimiy antic adabiyotdagi manbalarga asoslanib yozilgan. Lekin antik manbalar grek va yunon tarixchilari tomonidan yozilganligi sababli ularda So'g'diyona o'lkasini o'z diyorlariga qiyosiy holatda tahlil qilishga harakat qilgan. Shu sababli, ular So'g'diyonaning go'zal tabiatini,

⁵² Юстин. Помпей Трог эпитоми. Вестник древний истории. 1954. №3, стр.223-224.

insonlarning urf-odatlarini, turmush tarzini o'z qarichlari bilan o'lchaganlar. Maqsud Qoriyev esa romanida ajdodlarining hayot tarzini, garchand, antik dunyo tarixchilariga suyanan holda tasvirlasa ham, lekin unda o'z o'lkasiga bo'lgan muhabbat jo'sh urib turadi.

2.2. Antik adabiyotda So'g'diyonada yashagan el va elatlar talqini

So'g'diyonada qadimdan turli el va elatlar yashaganlar. Ular haqida grek va yunon tarixchilarining asarlarida turli qiziqarli manzaralar keltirilgan.

Bu o'lkada hozirgidek shikillangan, chegaralangan jumhuriyatlar bo'lmagan. Bu yerda yashovchi xalqlarning taqdiri bir bo'lib, bir xonlik va shohlilarga birlashgan davrlar ko'p bo'lgan. O'zbek, qozoq, qirg'iz, tojik, turkman elatlari bir tog' ostiga birlashib, bir maslak yo'lida erki va iqboli uchun kurashgan zamonlar bo'lgan. Bu narsa ayniqsa, bosqinchilik urushlariga qarshi kurashda, salb yurishlarida, muxtojlik kunlarida yanada toblangan, zamon sinovlaridan o'tgan. Eng muhimi, milliy urf-odatlarimizning yaqinligidan tashqari, ko'pgina hollarda bir-birining qoni qo'shib aralashib ketgan. Endilikda qadimdan qismatlari o'xshash va yaqin bo'lgan bu xalqlarning do'stligini bobokalonlarimiz kabi yanada mustahkamlash lozim bo'ladi.

Hozir ham bu o'lkada turli viloyatlarida arab, eron, grek kabi ko'plab qabilalar yashamoqda. Ular bu yerlarga bejiz kelib qolishmagan, albatta. Uzoq moziyning achchiq zayli ularni taqdir taqozasiga ko'ra bu yerlarga yetaklab kelishgan. Hatto ularning ko'pchiligi o'z ona tillarini ham unutishib so'g'diy tillarida so'zlashadi. Ne-ne zamonlar o'tdi. Endilikda ular O'zbekistonni haqiqiy o'z vatanim deb bilishadi. Qachonlardir ajdodlari qismatlarini shu yerlarga bog'lashgan. Bu hayratli va adoqsiz tarixning yechilmagan jumboqlari hali juda ko'p. Shu tufayli antik o'tmish haqida gap ketganda, alohida millat tarixini emas, iloji boricha So'g'diyonadagi barcha elatlar, qabilalar tarixini bir mavzu ruhida o'rganishga e'tibor berish zaruriyati tug'iladi.

G'arbiy Yevropa tadqiqotchilari grek va rim tarixiy prozasini o'ziga xos nuqtai nazardan turib baholamoqdalar. Nemis olimi U. Vilken o'zining 1931 yilda nashr qilgan Aleksandr Makedonskiy haqidagi kitobida bu asarlar yuzasidan fikr

yuritar ekan, Aleksandrni “Xalq manfaatini ko‘zlagan shoh”, deydi. Fransuz akademiyasining a‘zosi, “Buyuk Aleksandr” nomli to‘plamning muharriri Jyul Romen esa Aleksandr shaxsini buyuklashtirishga harakat qiladi. Amerika adibi A. S. Rabinson o‘zining bir asarida “Aleksandr umuminsoniy fikrlar g‘oyasining tantanasini insoniyatga meros qilib qoldirdi”, deb yozadi. Angliya tadqiqotchisi M. Tarn ham Aleksandr shaxsini ulug‘lashga harakat qiladi.

Bundan tashqari, Italiya tarixchisi Antonino Plyero, Amerikalik olimlar V. Uiler, Katrlz, Angliya olimlari Berna, Toyibi, Fransiya tadqiqotchisi Jak Model, Jan Benua-Mishenlar ham Aleksandr nomini ulug‘laydilar.

Chet ellik tadqiqotchilarning bunday g‘oyaviy nuqtai nazarini falsafa fanlari doktori, professor A. S. Shafmon o‘zining “Burjua tarixshunosligida Aleksandr Makedonskiy”⁵³ asarida birmuncha tanqid ostiga o‘tgan.

Grek va Rim adabiyotida yaratilgan Arrianning “Aleksandrning yurishi”, Kursiya Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi”, Polenning “Harbiy hiylalar”, Plutarxning “Aleksandr va Sezar”, Yustning “Pompey Trog epitomi”, Strabonning “Geografiya” asarlari So‘g‘diyona antik davrlariga oid siyosiy va iqtisodiy masalalarni o‘rganishda, eniografik va ijtimoiy jumboqlarni yechishda, shuningdek geografiya, tabiatshunoslik va madaniyat tarixini tadqiq etishda muhim ahamiyatga egadir. Bu asarlarni tarixchilar, geograflar, etnograflar, faylasuflar va boshqa bir qancha soha bilimdonlari o‘z sohasining talablari asosida o‘rganib kelmoqdalar. Ular mazkur asarlarni faqat tarixiy solnomalardan iborat, deb talqin etishmoqda. Tarix yaxlit holda ilmiy kuzatilgan deb baho berilmoqda. Holbuki, bu asarlar badiylikning ham yorqin namunasidir. Unda tarixiy o‘tmish o‘zining badiiy ifodasini topgan.

Taniqli olim S. Ya. Lur‘ye Gerodot hikoyalarining yuksak badiiy xususiyatga ega ekanligini alohida ta’kidlaydi.⁵⁴

Gerodot ijodining badiiy xususiyatlari haqida V. Klinger, A. Dovatur⁵⁵ kabi olimlar ham yirik tadqiqot ishlarini yaratganlar.

⁵³ А. С. Шафмон. Александр Македонский у буржуазной истографии. Вопросы истории, филологии и педагогики, вып.2, Казань, 1967.

⁵⁴ С.Я. Лурье. Художественная техника Геродота. Геродот. Изд-во АН СССР. М-Л, 1947.

Arrian o'zining "Aleksandrning yurishi" asarining dastlabki sahifalarida shunday yozadi: "Ham nasrda, ham nazmda Aleksandr haqida hech narsa yozilgani yo'q. Agar yozilgan bo'lsa, mayliga, avval o'shalarni o'qishsa, so'ngra menikini, keyin o'zi taajublanadi"⁵⁶ Mana shu fikrning o'ziyoq Arrian eng avvalo badiiy asar yozishga qo'l urganligini isbotlaydi.

Diodor haqida yirik tadqiqotlar olib borgan M. Mandes yozuvchining "Tarixiy kutubxona" asarini tahlil qilar ekan, "Diodor tarixiy solnomalar ro'yxatchisi emas, u eng avvalo yozuvchidir" deb ta'kidlagan edi.

Plutarx esa badiiy asar yozayotganligini ta'kidlab, "Men tarix emas, hayotnoma yozayapman, rassomlar surat chizishganda ko'z va yuz tuzilishia ko'proq e'tibor berganlaridek, biz ham qahramonlarning ma'naviy dunyosini ko'rsatib berishga harakat qildik", degan edi.⁵⁷

Biz tekshirayotgan asarlar, eng avvalo tarixiy-badiiy asarlar ekanligi haqida yana kўplab misollar keltirish mumkin.

Antik davrga yondashish, uni o'rganish va munosabat bildirish ancha munakkab masala. Birgina tarixiy syujet yoki antik ijodkor muhoratiga baho berganda tarixchilar va faylasuflarning fikriga ham tayanishga to'g'ri keladi. Birgina adabiyotshunoslik ilmining hukmi tahlila ba'zi chalkashliklarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun ham tarix, geografiya, falsafa, etnografiya, arxeologiya kabi fanlarga tayanashimiz lozim bo'ladi. Bu fanlarning hamkorligisiz antik davrlar tasvirlangan asarlarni puxta tahlil qilish qiyin.

Badiiy adabiyot insoniyat tarixini aks ettiradi. Shuning uchun ham biz ko'pincha Gerodot, Ksenfont, Arrian, Kursiya Ruf, Pompey Trog asarlarini tarixiy asar sifatida qaraymiz. Aslida bu asarlar tarixiy nasrning yorqin namunasidir. Ularda go'zal badiiy ifodani kuzatamiz. O'z o'rnida tarixchilar ham bu asarlarni o'qib, tarix haqida xulosa chiqardilar. Hamma davrlarda ham

⁵⁵ А. Доватур. Повествовательный и научный стиль Геродота. Изд-во Ленинградский университет, 1957.

⁵⁶ Поход Александра. Изд-во АН СССР, М-Л, 1962, стр.14

⁵⁷ Плутарх. Сравнительное жизнеописание. В трех томах, том II, изд-во АН СССР. М., 1961, стр.465.

tarix fani bilan badiiy adabiyot o'ziga xos ravishda chambarchas bog'lanib kelgan.

Keyingi davrlarda sho'ro adabiyotining yorqin namunasi bo'lgan bir qator tarixiy romanlar vujudga keldi. Masalan: V. Yanning "Olovli qo'rg'on", Mirkarim Osimning "Aleksandr va Spitamen" qissalari, Yavdat Ilyosovning "So'g'diyona", Maqsud Qoriyevning "Spitamen" romanlarida tarixning aksini ko'ramiz. Ularning grek va Rim romanlari ta'sirida tug'ilganligi shubhasizdir. Mualliflar antik davrlarning kishilik jamiyati uchun, bugungi insonlar uchun olishga alohida e'tibor berganlar.

An'ana va yaratuvchanlik faqat bugungi kundagi adabiyotimizga xos xususiyat emas. Bu masala adabiyotning hamma davrlarida, uning barcha taraqqiyot bosqichlarida, hatto antik adabiyotda ham o'ziga xos ravishda hal qilinib kelingan. Masalan, grek adabiyotida Gerodot va Fukidid ijodi o'sha davrda yaratilgan ko'plab tarixiy asarlarning yuzaga kelishiga katta ta'sir etganligi ma'lum. Plutarx o'z ijodi davomida Gerodot va Fukidid asarlaridan oziq olganligi haqida ishonarli ma'lumotlar bor.

Gerodot asarlari Plutarx, Yustin ijodlariga ham katta ta'sir o'tkzgan. Taniqli tadqiqotchi M. Mandesning fikricha, "Yustinning ko'pgina fikrlari Gerodotdan olinganligi"⁵⁸, Diodorning ko'pgina tasvirlari Fukididga yaqin turganligi qayd etiladi.⁵⁹ Arrian Ksenofont ijodini davom ettirganligini ochiq-oydin aytadi.

Ksenofontning "Anabassis", "10000 yurishi", "Kiropediya" asarlari ta'sirida Arrianning "Aleksandrning yurishi" asari yuzaga keladi.

Grek va Rim nasrida So'g'diyonaning tarixiy qiyofasi ifodalanar ekan, bu tasvirlarda va ayrim epizodlarda o'ziga xos, bir-biriga o'xshash tomonlar borligini ko'ramiz. Tarixni hamma vaqt tarixiy taraqqiyotda, rivojlanishda, turli xil o'zgarishlar jarayonida kuzatamiz.

⁵⁸ М. МАНДЕС. Опыт историко-кратического комментария. Греческая история Диодора. Отношение Диодора к Геродоту и Фукидиду. Одесса. Экон.1901, стр.111

⁵⁹ О'ша асар, 155-бет

Badiiy adabiyotda an'ana umumiy taraqqiyotlar, ma'naviy yuksalishlar jarayonida tug'iladi. Antik adabiyotning o'rta asrlar, Uyg'onish davri va hatto yangi davr adabiyoti tarqiyotiga katta ta'sir ko'rsatganligini hisobga olsak, adabiyot faqatgina badiiy-estetik zavq manbai bo'libgina qolmasdan, balki keyingi davr madaniyati va adabiyotiga samarali ta'sir etishi bilan ham xarakterlidir. Muhimi shundaki, mazkur asarlarda bir xil mavzu qalamga olinadi. Bu tarixiy mavzu bo'lib, u yuqorida ko'rib o'tganimizdek, Kursiya Ruf ("Aleksandr Makedonskiy tarixi"), Plutarx ("Aleksandr"), Arrian ("Aleksandrning yurishi"), Diodor ("Tarixiy kutubxona") asarlarida ham tasvirlangan edi. Demak, shu o'rinda grek va Rim adabiyotining antik davrlari namunalari bilan bizning hozirgi adabiyotimiz o'rtasida ham ma'lum bog'lanish bor ekanligi ravshanlashadi. Bu bog'lanish eng avvalo an'ana va zamonaviylik masalasida yaqqol ko'zga tashlanadi. Bunday mushtarak jihatlarni klassik adabiyot namunalarida ham yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Qarangki, qadim davrlarda bosqinchi yovlarga qarshi mardonavor kurashib kelgan Spiatmendek vatanparvar o'g'lonlarimiz o'tgan, u "yengilmas kuch, "qudratli kuch" deb nom olgan Aleksandrni tahlikaga qo'yib, unga katta talofatlar yetkazgan ekanki, bu haqda o'zimizda hech bir tarixiy yozuv saqlanib qolmaganligi bizni g'oyat tashvishga soladi. Spitamen jasorati bilan grek va Rim adabiyoti namunalari orqali tanishish sharafiga muyassar bo'lamiz. Bundan ko'rinadiki, Aleksandrni o'rganish borasida u bilan bog'liq davrni o'rganamiz, undagi ijtimoiy-siyosiy voqealar bilan yaqindan tanishamiz. Adabiyot va san'at namunalarini bilib olamiz. Aleksandr bahonasida Kvint, Kursiya Ruf, Plutarx, Arrian, Diodor, Strabon kabi grek va Rim adiblari va ularning ijodi bizga tanish bo'lib qoldi, hatto boshqa grek va Rim adiblariga qaraganda bu ijodkrlarni biz o'zimizga yaqin olamiz. Aleksandr haqida asar yozganliklari uchun emas, So'g'diyananing antik davrlarini tasvirlaganliklari uchun ham bu adiblar biz uchun ardoqli va mo'tabardir. Zero, biz o'rta osiyoliklar, bobokalonlarimizning antik davrlari haqida mana shu adiblar ijodi orqaligina yoki manbaga egamiz.

Sharq bilan G'arb o'rtasida qadimdan iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar keng yo'lga qo'yilgan. Qadimgilar tili bilan aytganda, quyosh chiqadigan tomon-sharq, quyosh botadigan tomon g'arb hisoblangan. Insoniyatni ko'proq quyosh chiqish va botish tomon qiziqtirib kelgan. G'arbdan sayyohatchilar, olimlar munajjimlar quyosh chiqish tomonini ko'rish orzusida ko'proq sharqqa tomon yo'l olsalar, sharqliklar quyoshning botish tomonini ko'rish uchun g'arbga tomon yo'l olganlar. U zamonlarda davlatlar, mamlakatlar o'rtasida chegara bo'lmagan. Sayyohatchilar uchun har tomonga yo'l keng ochiq bo'lgan. Sayyohlarni-musofirlarni hamma xalqlar ham hurmat qilib, o'z xonadonidan joy, non-tuz berishgan.

Sharqliklar tasavvurida G'arb-quyoshning botish tarafi qanchalik sirli jumboq bo'lib kelgan bo'lsa, g'arbliklarni esa sharq-quyoshning chiqish tarafi shunchalik qiziqtirib kelgan. Sharqning og'zaki va yozma adabiyotida Gretsiya (Yunoniston), Rum haqida anchagina ma'lumotlar berilgan. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, qadimdan g'arbda yozma adabiyot, sharqda esa og'zaki adabiyot keng taraqqiy etgan.

Ehtimol, sharqda ham yozma adabiyot kuchli bo'lgandir. Ammo islomdan ilgarigi yozma adabiyot haqida gap ketganda, olimlar turli xil taxmin va gipotezlarga tayanib xulosa chiqarganlar. Har bir xalq o'z madaniyatining qadimiyligi bilan faxrlanadi. Halq bor joyda adabiyot bor, san'at taraqqiyoti mavjud. Sharqda yolg'iz yozma yodgorlik namunasi hisoblangan "Avesto" (Eramizdan oldin IV asr) ni olib ko'raylik. Olimlar "Avesto" ni hatto eramizdan ilgarigi X-IX asrlarda yuzaga kelgan deb aytishmoqda. Zardushtiylik dinining bu muqaddas kitobida muhim falsafiy ruhdagi hikoyatlar o'rin olgan. Bu noyob asardagi bir hikoyatga e'tibor beraylik. Unda hikoya qilinishicha yaxshilikni yaratuvchi Ahuramazda bilan yomonlik kuchi Ahrimai o'rtasida kurash ketadi. Yaxshilik bilan yomonlik o'rtasida kurash hech to'xtamaydi. Goh Ahmuramazda g'olib keladi, goh Ahriman. Ammo ularning hech biri o'lmaydi ham, yo'q bo'lib ham ketmaydi. Kurash davom etaveradi. Bu hikoyat ruhini

insoniyat tarixiy taraqqiyotining keyingi davrlariga, hatto bugungi kun hayotimizga ham tadbiiq etishiimz mumkin.

Ahuramizda bor ekan. Ahriman ham turli hil formalarda yashab qolaveradi. Inson bor ekan yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash davom etaveradi. Bu tabiatning qonuni. Tabiat o'zi mana shunday qarama-qarshi kunlarni yaratib qo'yibdi, tabiat ham qarama-qarshiliklardan iborat. Yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash barcha xalqlar ijodida ham mavjud. Xalq ijodidagi qahramonlar hamma vaqt yomonlikka qarshi kurashib kelgan. Ammo yomonlik hech qachon yo'q bo'lib ketmagan. Yomonlikning tugashi va faqat yaxshilikning yashab qolishi xalq orzusiga aylanib kelgan.

Sharqning antik tarixida aytilgan bu fikr g'ayri tabiiy-kuch ta'sirida, tasodifan aytilib qolinmagan. Erondan Bakriyaga kelib yashab qolgan Spitam Zardusht tomonidan bu fikrning hikoyatlar ruhiga singdirilishi, eng avvalo "Avesto" yaratilgan antik zamonlarda sharqda ilm-fanning, adabiyot va san'atning o'ziga xos ravishda tarqqiy etganligidan dalolat beradi. Ehtimol, sharqning antik davrlarida "Avesto" kabi o'nlab nodir asarlar yaratilgandir. Yozuv taraqqiy etgan. Chunki "Avesto" bizgacha yozma ravishda yetib kelgan. Afsuski, yuzlab hikoyatlarni qamrab olgan mana shu yolg'iz yozma nodir asar "Avesto" haligacha sharq xalqlari tiliga tarjima qilingan emas. Shuning uchun ham sharqning antik tarixi yo'q degan fikrlar asossizdir.

Eramizdan ancha ilgari "Avesto" bilan qarayb bir davrda yaratilgan "Bundaxshin", "Bekistun", "Donkrad" kabi asarlar ham antik zamonning bebaho durdonalari bo'lib, u asarlarda ham eng qadimgi zamonlarning ko'plab hikoyatlari o'rin olgan.

Shunday qilib, Zardushtiylik dinining o'rnini islom dini egalladi. Sharq xalqlarining ilk dini Zardushtiylik ham katta siyosiy va ma'rifiy o'rin tutgan. Shuning uchun ham sharqdagi ko'pgina xalqlar bu dindan haligacha voz kechgani yo'q. "Avesto" o'n ikki ming buzoq terisiga bitilgan.

So'g'd yozuvidagi tarixiy kitoblardan ayrimlari bizgacha yetib kelganda edi, o'tmishimizga doir ko'pgina jumboqlar hal bshlgan bo'lardi.

Sharq adabiyotida Iskandar obrazining kelib chiqishi va uning paydo bo'lishi haqidagi ko'pgina tadqiqotlarning fikrlari asoslanmagan. Sharqda Iskandar obrazining yaratilish tarixi bir tomondan islomning muqaddas kitoblariga, jumladan "Qur'on"ga, ikkinchi tomondan, xalqning boy og'zaki ijodiga bog'lanishi to'g'ri izohlab berilmoqda. Biroq, ayrim tadqiqotchilar dalillanmagan fikrlariga asoslanib, bu obrazning paydo bo'lishida Aleksandr Makedonskiy tarixiy shaxsi va obrazining ta'siri katta ekanligini taxmin qilmoqdalar.

Ayrim tadqiqotchilar esa, sharqning antik davrlariga shubha bilan qaraydilar.

Ye. A. Kostyuxin "sharqda hech qanday antiklik bo'lmagan"⁶⁰ ("na Vostoke ne bylo nikakoy antichnosti") degan asossiz fikrlarni aytadi. Asrimizning boshlaridayoq So'g'diyonaga kelib katta tarixiy, arxeologik, entografik ishlar olib borgan rus olimlari S.P. Tolstov, V. A. Shishkin, M. Ye. Masson, A.Yu. Yakubovskiy, M.N. Diyakov, A. N. Bershtam, G. A. Pugachenkova, L.E. Rempel, L.N. Gumilev, S. G. Kloshotorniy, D.N. Lev kabi atoqli olimlarning asarlarini sinchiklab o'qib chiqsak, bu rus olimlari sharq madaniyati, jumladan So'g'diyona madaniyati eng qadimgi madaniyat o'choqlaridan biri ekanligini ilmiy isbotlab berishgan.

Haqiqatdan ham, faqat Ye. A. Kostyuxingina emas, boshqa ko'pgina olimlar ham hozirgacha So'g'diyonaning antik dunyosi bo'lganligiga shubha bilan qarashardi. Biz ushb ishda O'rta Osiyoning antik olamidagi sirli va sehrli voqealarga to'xtalib o'tamiz.

Qadimgi davrlarda o'tgan atoqli sarkardalar ichida Aleksandr Makedonskiyning nomi butun dunyoga ma'lum va mashhurdir. Yer kurrasining eng chekka o'lkalarigacha dong'i ketgan bu shaxs yashab o'tgan davr bilan bizning zamonamizni yigirma uch asr ajratib turadi. Bu davr mobaynida u haqda juda ko'plab asarlar yaratildi. Uning hayoti va faoliyati tasvirlangan, tadqiq etilgan badiiy hamda ilmiy asarlar yuzaga keldiki, hali hech bir tarixiy shaxs

⁶⁰ Бертелье Е.Э. Избр. Труды. Навои и Джами, М; изд-во "Восточная литература", 1965, с. 315.

haqida bunchalik ko'p asarlar yuzaga kelmagan bo'lsa kerak. Biroq, oradan yigirma uch asr o'tgan bo'lsa ham Aleksandr Makedonskiy haqida badiiy va ilmiy asarlar yaratish nihoyasiga yetganicha yo'q. Bunday yaratuvchanlik, ixtirochilik yana davom etaveradi. Yillar o'tgan sayin bu masalaga e'tibor ortmoqda, qiziqish yana kuchaymoqda. Tadqiqotchilar bu ikki obraz tahlili orqali juda ko'plab chigal masalalarni hal qilmoqdalar, munozara va bahslar davom etmoqda.

Qadim tariximizga odilona va hushyorlik bilan munosabatda bo'lmoq lozimdir. Xususan, So'g'diyaning antik davriga oid juda ko'plab tarixiy va qimmatli manbalarga egamiz. Ayrim faraz va noaniq manbalardan qochib, iloji boricha dalillar asosida ish ko'rishga harakat qilamiz. Bugungi o'quvchi tarixning aynan o'zini bilgisi, tarixiy dalillarni mushohada qilgisi keladi.

2.3. Tarixiy voqeylikni tasvirlash mahorati

Tarixiy voqeylikni xolisona tasvirlash qadimdan ilmiy tarixiylikning asosoy mezonini bo'lib kelgan. Shu nuqtayi nazardan olib qarasak, rim, yunon tarixchilarining xizmati alohida. Ular tarixni hamma vaqt aynan tarixiylik nuqtayi nazaridan yondashishga harakat qilgan.

Antiq davrlardan bizgacha ko'plab tarixiy asarlar yetib kelgandir. Zamonlar o'tib, adiblar bu asarlarni sinchiklab o'rganib, ularga badiiy buyoq beradi. Tarixiy shohlar obrazini yaratadi. Manbalar silsilasidan voqealar bayonini yuzaga keltiradi. Uzoq tarixni o'z ko'zi bilan ko'rgandek tiriltirib hayot baxsh etadi.

Markaziy Osiyoning antik davrlarini eslasak, esa, ba'zi afsonaviy qahrmonlar yodimizga tushadi. Bunday morfologik xarakterga ega bo'lgan Qayumars, Jamshid, Axuramazda obrazlari "Avesto"da o'ziga xos buyoqlarda tasvirlangan edi. Biroq ularda garchai mafologik tasvir o'z ifodasini topgan bo'lsa-da, o'sha antik davrlar uchun naqadar hayotiy va jonli, ishonarli va qudratli kuchga ega pafos mujasamlashgan. Antik bobokalonlarimiz bunday afsonaviy sarguzashtlardan estetik zavq, ma'naviy oziq olish bilan kifoyalanib qolmasdan, o'zlarining taqdirini, baxtini, erk va saodatini mana shu obrazlar bilan bog'lardi. Adabiyot qadimdan shunday qudratli sehr kuchiga ega bo'ladi.

Sharq klassik shoirlari ham Qayumars, Jamshid, kabi nomlarga aslo afsonaviy deb qaramaydilar. Bu mifologik obrazlarni aslida tarixda yashab o'tgan deb ishon tiradilar, ularni haqiqat va adolat ramzi sifatida ulug'laydilar.

Qadimda moziy qa'ridan haqiqat va adolat qidirganlar. Haqiqat va adaolatning borligiga, uning albatta tantana qilajagiga ishonganlar.

Bugungi kunda yozuvchilar ham tarixga murojaat qilar ekanlar, afsonaviy sarguzashtlarning ildizini ochishga harakat qiladilar. Uzoq o'tmishda Aleksandr davri deb atalmish antik dunyo zamonning haqiqiy manzarasini, bugungi kun yuksakligidan turib tasvirlaydilar. Endilikda Aleksandr Makedonskiy obrazini yaratish borasida samarali ijodiy izlanishlar olib borilmoqda. Ba'zi proza namunalarini sinchiklab o'rganib chiqsak, Aleksandr obrazi bilan tanishamiz. Masalan, V. Ya. Yanning "Olovli qo'rg'on, Yavdat Ilosovning "So'g'diyona", Mirkarim Osimning "Aleksandr va Spitamen", "Isfandiyorning "Qasam" kabi asarlarida Aleksandr obrazi o'zining yorqin ifodasini topgan.

Ularda Aleksandrning ko'p qirrali butun faoliyati keng planda tasvirlanib qolmasdan, balki atoqli sarkardaning asosan yurishi aks ettiriladi. Aynan mana shu mavzu, So'g'diyona tasviri asarlarning tarixga qiziqish bilan qarashida ko'rinadi.

Agar tarix sahifalarini varaqlasak, Aleksandrning So'g'diyonaga yurishi davri nihoyatda drammatizmga boy ekanligining guvohi bo'lamiz. Haqiqatdan ham Aleksandr Markaziy Osiyoda juda katta qarshiliklarga duch keladi. Bir necha bor talofat ko'radi. Sug'diyona vatanparvar Spitamenning qarshiligiga duch keladi.

Shu bilan birga, Aleksandr mahalliy xalqqa jabr-zulmlar o'tkazadi. Bu yerda u o'zining eng yaqin kishisi Klitni o'ldiradi. Ikki marta og'ir yaralanadi. Nihoyat, Sug'diyona go'zali Roksanaga uylanadi. Ko'rinib turibdiki, bu tema faqat yozuvchilarnigina emas, tarixga qiziqish bilan qaragan har bir kishini o'ziga tortadi.

Antik dunyoni tiriltirish, uni yartaish yozuvchidan yuksak mahorat talab qiladi. Jahon adabiyoti sahifalarini varaqlasak, hatto Uyg'onish davri adiblari ham o'z ijodiyotiga antik dunyoni olib kirishga harakat qilganlar. Masalan, Dante, Bokachcho, Shekspir, Serventes, Rable o'z ijodalrida antik dunyoga qayta-qayta

murojaat etganlar. Bunday holatni biz oʻrta asirlar adabiyotida ham koʻramiz. Masalan, Ritsar-Kurtuaz romanchiligida Aleksandr haqida bir qancha romanlar yuzaga kelgan. Bunga sabab, oʻrta asirchilik odamlarining, oʻsha jamiyatdigilarning antik dunyoga qiziqish bilan qariganligidadir. Ayniqsa, Oʻrta Asr ritsarlari oʻzlarini yangi zamon Aleksandri deb hisoblardilar. Ozgina muvaffaqiyatga erishsa ham ular oʻzlarini Aleksandrga taqlid qilib, magʻrur tutardilar. Guyo dunyoni egallashga qodir kishilardek jangdagi ozgina gʻalabalarini ham koʻpirtirib, boʻrttirib hikoya qilar, maqtanardilar. Hatto ritsarlar oʻzlarini Aleksandrdan ham ustun qoʻyar edilar.

Antik dunyo va uning badiiy talqini haqida jahon olimlari juda koʻplab ilmiy ishlar qilishgan. Oʻrta asr jamiyatidagi ritsarlarga xos bunday odat avvalo oʻsha davr Kurtuaz –Ritsar adabiyotida oʻz ifodasini topdi. Bunday romanlarni xalqning oʻzi yaratadi. Chunki xalq Aleksandr oʻtmishda haqiqatni ham adolatli va xalqparvar boʻlgan deb tasavvur qilganlar. Shuning uchun ham Oʻrta asirlarda Aleksandr xalqning ideal obraziga aylanadi.

Aleksandrning tarixiy shaxsini ulugʻlash antik dunyo adabiyotida ham oʻzining yorqin ifodasini topgan edi. Jumladan, grek va rim tarixiy prozasi sahifalarini varaqlasak, Kvint Kursiya Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi”, Plutarxning “Aleksandr”, Flaviy Arrianning “Aleksandrning yurishi”, Diodor Sitsiliyskiyning “Tarixiy kutubxona” asarlarida ham Aleksandr shaxsi ulugʻlanadi. Bu asarlar antik davrlardayoq yaratilgan. Shu bilan birga, bu tarixiy prozaning yorqin sahifalari Aleksandr Makedonskiyning shaxsini aniqlashda, ayniqsa uning Osiyo mamlakatlariga yurishi bilan tanishishimizda yordam beradi. Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi ulugʻlangan bu asarlar ayni chogʻda uning qiyofasini, salbiy tomonlarini bosqinchilik siyosatini ham koʻrsatib beradi.

Shunday qilib, antik dunyo prozasida Aleksandr ham ulugʻlanadi, ham qoralanadi. Bu tarixiy shaxsni biz ham ijobiy, ham salbiy qiyofada koʻramiz. Shunday savol tugʻilishi mumkin. Qanday qilib bir asarda Aleksandr obrazi ham ijobiy, ham salbiy talqin qilinadi?

Haqiqatdan ham bu savol kishining e'tiborini tortadi. Grek va rim adiblari aslida Aleksandrning ijobiy r brazini yaratishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yganlar. Biroq bu adiblar tarixni haqqoniy yoritishni, faqat haqiqatni so'zlashni istaganlar. Xuddi mana shu masala, haqqoniylik va to'g'rilik Aleksandrning salbiy qiyofasini yoritib bergan. Badiiy to'qimaga ortiqcha erk berishni ham antik dunyo adiblari haqiqatdan yiroqlashish, yolg'on fikrlarni to'qib qo'shish deb tushunganlar. Tarixda voqea qanday bo'lsa, shunday berishga intilganlar. Bunday adiblar o'zlarini haqiqatparvar deb hisoblaganlar. Haqiqat va to'g'rilikdan so'z ochish borasida ular o'zaro musobaqalashgan. To'qima va badiiy umumlashmadan o'zlarini chetga olganlar. Kursiya Ruf, Flaviy Arian asarlarida Spitamen harakati yorqin tasvirlab beriladi. Spitamen kimga qarshi kurashgani uchun uni ijobiy deb baholashimiz mumkin? Albatta, Aleksandr bosqinchiligiga qarshi mardonavor kurashgani uchun! Yoki Klit fojiasida Aleksandrning qotilligini ijobiy baholab bo'ladimi? Klit haqiqatni aytgani uchun ham qurbon bo'ladi. Aslida Klit ham bosqinchilarning biri. Lekin u o'ylamasdan haqiqati aytib quyadi. Haqiqatni yoqlab chiqqani uchun biz Klitni ijobiy obrazlar safiga qo'sha olmaymiz. Chunki u aslida salbiy obraz. Ammo uning o'limi ldidan aytgan fikrlari, ayniqsa Aleksandr tutgan siyosatni qaralashi aslida adolat yuzasidan aytilgan fikrlar edi. Klit yoqlab chiqqan haqiqat Aleksandrning g'azabini qo'zg'aydi. Bunday haqiqatni Aleksandr eshitishni hohlamasdi. Masalan, Klit Aleksandrning mahalliy xalq urf-odatini qabul qilganligini qattiq qoralaydi. Xo'sh, Aleksandr o'rta osiyoliklarning urf-odatini nega qabul qiladi? Bu haqda Plutarxning "Aleksandr" asarida ko'proq ma'lumotlar berilgan.

Aleksandr so'g'diyonaliklarning urf-odatini nega qabul qiladi? Mahalliy xalqqa yoqish uchunmi yoki ular bilan sadoqatli do'st bo'lish uchunmi? Agar tarixga yaqindan yondashsak, Aleksandr mahalliy xalqni bo'ysindira olmaganini uchun ham o'z manfaatini ko'zlab, yerli xalqning milliy odatlarini qabul qiladi. Klit Aleksandrga mahalliy xalqning urf-odatini qabul qilish bilan sen bu yerdagi xalqlarga xushomad qilibsan"-degan fikrni aytadi. Haqiqatan ham,

Aleksandr Makedonskiy sugʻdiyonaliklarning kiyimini kiyib yurardi. Soʻgʻdiyona va Baqtiriyaliklarni qurol yoʻli bilan boʻysundira olmagan Aleksandr yerli xalqqa bir qancha imtiyozlar berish bilan birga ularning urf-odatlarini ham qabul qilib, xushomad qilish yoʻliga oʻtadi. Hatto Roksanaga uylanishi ham bejiz emasdi. Toʻgʻri, Aleksandr Roksanani yaxshi koʻrib qoladi. Lekin u Soʻgʻdiyona Va Baqtiriyada eng obroʻli kishi, ayniqsa Spitamen bilan yaqin boʻlgan Oksiartning qizi boʻlgani uchun ham uylanadi. Hatto keyinchalik Oksiartni Soʻgʻdiyona hokim qilib tayinlaydi.

Yaqin-yaqingacha biz Aleksandr, Roksana, Spitamen, Oksiart va boshqa oʻnlab tarixiy shaxslar Klit, Detafor, Sismifr, Ptolomey, Aristobul tarixiy shaxsi bilan yaqindan tanish emasdik. Bu shaxslarni Iskandar haqidagi klassik adabiyot namunalarida ham uchratmaymiz. Firdavsiy, Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy, Navoiy asarlarida ham bu tarixiy shaxslar obrazi berilmaydi. Mana shu faktning oʻziyoq hali bu shoirlar yashagan davrlarda (X-XV asrlar) Spitamen kabi milliy qahramonlarimiz hayoti, Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi chuqur oʻrganilmaganidan dalolat beradi. Darhaqiqat, sharq klassik shoirlariga grek va rim prozasi namunalari, Kursiya, Ruf, Plutarx, Arrian, Diodor asarlari, hatto ularning nomlari ham tanish emasdi. Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi bilan esa asosan mana shu grek va rim tarixiy prozasi orqali tanishamiz.

Adiblar oʻzlarini haqiqatparvar deb hisoblaganlar, haqiqat va toʻgʻrilikdan soʻz ochish borasida ular oʻzaro musobaqalashgan. Toʻqima va badiiy umumlashmadan oʻzlarini chetga olganlar. Kursiya, Ruf, Flaviy Arrian asarlarida Spitamen harakati yorqin tasvirlab beriladi. Spitamen harakati tarixda ijobiy rol oʻynaganligi hech kimga sir emas. Spitamen kimga qarshi kurashgani uchun uni ijobiy deb baholashimiz mumkin? Albatta, Aleksandr bosqinchiligiga qarshi mardonavor kurashgani uchun! Yoki Klit fojeasida Aleksandrning qotilligini ijobiy baholab boʻladimi? Klit haqiqatni aytgani uchun ham qurbon boʻladi. Aslida Klit ham bosqinchilarning biri. Lekin u oʻylamasdan haqiqatni aytib quyadi. Haqiqatni yoqlab chiqqani uchun biz Klitni ijobiy obrazlar safiga qoʻsha olmaymiz. Chunki u aslida salbiy obraz. Ammo uning oʻlimi oldidan aytgan fikrlari, ayniqsa Aleksandr

tutgan siyosatni qoralashi aslida aslida adolat yuzasidan aytilgan fikrlar edi. Klit yoqlab chiqqan haqiqat Aleksandrning g‘azabini qo‘zg‘aydi. Bunday haqiqatni Aleksandr eshitishni hohlamasdi. Masalan. Klit Aleksandrning mahaliy urf-odatini qabul qilganligini qatiq qoralaydi. Xo‘sh, Aleksandr o‘rta osiyoliklarning urf-odatini nega qabul qiladi? Bu haqda Plutarxning “Aleksandr” asarida ko‘proq ma’lumot berilgan.

Xo‘sh, Aleksandr so‘g‘diyonaliklarning urf-odatini nega qabul qiladi? Mahalliy xalqqa yoqish uchunmi yoki ular bilan sadoqatli do‘st bo‘lish uchunmi? Agar tarixga yaqindan yondoshsak, Aleksandr mahalliy xalqni buysundira olmagan uchun ham o‘z manfaatini ko‘zlab, yerli xalqning milliy odatlarini qabul qiladi. Klit Aleksandrga” mahalliy xalqning urf-odatini qabul qilish bilan sen bu yerdagi xalqlarga xushomad qilayapsan”,- degan fikrni aytadi. Haqiqatdan ham, Aleksandr Makedonskiy so‘g‘diyonaliklarning kiyimini kiyib yuradi. Sug‘diyona va Baqtriyaliklarni qurol yo‘li bilan bo‘ysundira olmagan Aleksandr yerli xalqqa bir qancha imtiyozlar berish bilan birga, ularning urf-odatlarini ham qabul qilib, xushomad qilish yo‘liga o‘tadi. Hatto Roksanani yaxshi ko‘rib qoladi. Lekin u Sug‘diyona va Baqtriyada eng obro‘li kishi, ayniqsa Spitamen bilan yaqin bo‘lgan Oksiartning qizi bo‘lgani uchun ham uylanadi. Hatto keyinchalik Oksartni Sug‘dionaga hokim qilib tayinlaydi.

Yaqin –yaqingacha biz Aleksandr, Roksana, Spitamen, Oksiart va boshqa o‘nlab tarixiy shaxslar Klit, Detafor, Sismifr, Ptolomey, Aristobul tarixiy shaxsi bilan yaqindan tanish emasdik. Bu shaxslarni Iskandar haqidagi klassik adabiyot na’munalarida ham uchratmaymiz. Firdavsiy, Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy, Navoiy asarlarida ham bu tarixiy shaxslar obrazi berilmaydi. Mana shu faktning hali bu shoirlar yashagan davrlarda (X- XV asrlar) Spitamen kabi milliy qahrmonlarimiz hayoti, Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi chuqur o‘rganilmaganidan dalolat beradi. Darhaqiqat, sharq klassik shoirlariga grek, Rim prozasi na’munalari, Kursiya Ruf, Plutarx, Arrian, Diador asarlari, hatto ularning nomlari ham tanish emasdi. Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi chuqur o‘rganilmaganidan dalolat beradi. Darhaqiqat, sharq klassik shoirlariga

grek va Rim prozasi na'munalari, Kursiya Ruf, Plutarx, Arrian, Diador asarlari, hatto ularning nomlari ham tanish emasdi. Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi bilan esa asosan mana shu grek va Rim tarixiy prozasi orqali tanishamiz.

Yana bir muhim masalaga e'tiborni jalb qilishga to'g'ri keladi. Sharq klassik adabiyotida Iskandar haqidagi dostonlarning yuzaga kelishi jarayonida shoirlar asosan xalq og'zaki ijodi na'munalaridan foydalanganlar. "Olovli qo'rg'on", "So'g'diyona", "Spitamen", "Aleksandr va Spitamen", "Qasam" asarlarining yaratilishida avtorlar asosan tarixiy faktlarga suyanadi. Grek va Rim tarixiy prozasi an'alarini yangi davr, voqealigidan turib davom ettiradilar. Hatto Arrian, Ruf asarlaridagi ayrim epizodlar aslidagicha keltiriladi. Bu holatni biz asosan Yavdat Ilyosovning "Sug'diyona" romanida uchratamiz.

Demak, klassik adabiyotda biz xalq dostonlariga xos fantastik ko'tarinkilik ruhini ko'rsak, sovet tarixiy prozasi na'munalarida tarixiy haqiqatning ifodasini ko'ramiz. Klassik adabiyotda belktristik tasvirni, tarixiy prozasida o'tmishning real kartinasini kuzatamiz. Shu narsa Iskandar Zulqarnayn obrazi bilan Aleksandr Makedonskiy obrazini bir-biridan ajratib turuvchi asosiy faktordir. Iskandar Zulqarnayn bilan Aleksandr Makedonskiyni aynan bir obraz deb tushunamiz noto'g'ri.

V. Ya. Yanning "Olovli qo'rg'on" Ya. Ilyosovning "So'g'diyona", M. Qoriyevning "Spitamen" asarlarida asosan Aleksandr Makedonskiyning So'g'diyonaga yurishi keng planda tasvirlangan.

Tarixiy voqealikka bunday xolisona yondoshish, yozuvchining halolligini, pokiza inson bo'lganligini isbotlaydi. Arrian mana shunday yozuvchilik burchiga oxirigacha sodiq qoladi. Ko'pgina yozuvchilarning ijodini olib qarasak, Aleksandrning bosqinchlik siyosati ko'klarga ko'tarilib maqtalganini, so'g'diyonaliklarning o'z vatanini himoya qilishlarini vahshiylik, yovvoyilik deb tasvirlashgacha borib yetganini ko'ramiz. Arrian esa voqealarning tafsilotini to'g'ri bayon qilishga harakat qiladi.

Varvarlarning yengilishi va Aleksandrning yaralanishi bilan romanning uchinchi kitobi yakunlanadi.

Asarning to'rtinchi kitobi Aleksandrning Tanais⁶¹ daryosi yoqasiga kelishi, daryo bo'yiga shahar qurish va unga Aleksandr⁶² deb nom berishi bilan boshlanadi. Bu shaharning kelajakda yanada taraqqiy etishiga Aleksandr ishondi. Ikkinchi tomondan u skiflarning hujumidan saqlovchi mustahkam qo'rg'on bo'lishini nazarda tutgan. Strabon ham o'zining "Geografiya" asarida Aleksandr Tanais daryosi bo'yiga kelmaganligi va u yerdagi qabilalar bilan jang qilmaganligini ta'kidlaydi⁶³

Ko'p o'tmasdan "yaqin atrofda yashovchi varvarlar, bu yangi qurilgan shaharga hujum qilib, makedoniyalik askarla garnizonini o'rab oladi. Bu qo'zg'olonida ko'plab skiflar ishtirok etgan edi. Ular orasida Bessni tutib bergan odamlar bor edi"⁶⁴.

Demak, varvarlar deb nomlanuvchi vatanparvarlar orasida sak, skif qabilalar ham bo'lgan. Bessni tutib berishda Spitamen bilan Datafern qatnashgani shunday xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Yozuvchining g'oyaviy pozitsiyaning yuksakligi shundaki, So'g'diyona yashovchi qabilalar tarqoq bo'lgan, degan qarashga chek qo'yadi. Aleksandr qo'shinlariga daryo yoqasida qilingan hujum bu yerdagi turli qabilalarning birligini, o'zaro inoqligini isbotlaydi. Yozuvchining ta'kidlashicha, "varvarlarning bu qo'zg'olonida so'g'diyonaliklar ham bor edi"⁶⁵.

Bunday qayta-qayta qilingan hujumlar Aleksandrni dastlab shoshirib qo'yadi. Ayniqsa, varvarlar, so'g'diyonaliklar va boshqa elatlarning birlashganini eshitgan Aleksandr kuch to'plab, zudlik bilan harbiy yurishni davom ettiradi.

Piyoda askarlarga baland narvonlar tayyorlashni buyurib, o'zi otliq askarlar bilan G'aza shahri tomon yuradi. Aleksandrning maqsadi, G'aza shahrida to'plangan varvarlarning katta qo'shiniga zarba berish edi. Biroq varvarlar G'aza shahrini tashlab, allaqachon yaqin oradagi yetti shaharga joylashib olga edi.

⁶¹ Танаис-Дон дарёси

⁶² Александрия шаҳри-Танаис (Дон) дарёси ёқасига эмас, Яксарт (Сир) дарёси ёқасига, Хўжанд шаҳрига яқин жойда, Бекобод тарафда қурилганлиги маълумдир.

⁶³ Страбон. История семнадсати книгах. Кн. Седьмая. Стр.521.

⁶⁴ Александрнинг юриши, 333-бет

⁶⁵ Ўша асар,133-бет

Shunday qilib, “ikki kun ichida Aleksandr qo‘shinlari yetti shahardan beshtasini qo‘lga kiritadi. Oltinchi shahar ulardan eng kattasi bo‘lib, u Kir shahri deb nomlangan edi. Bu shahar Kir tomonidan qurilganligi uchun Kiropil deb ataladi”⁶⁶.

Kitobda tasvirlanishicha, Kiropil shahrini qo‘lga kiritish nihoyatda qiyin bo‘lgan. Nihoyat, shahar o‘rtasidan o‘tuvchi daryo Aleksandrning diqqatini o‘ziga tortadi. Bahor va yoz oylarida bu daryo qor va sel suvlari bilan to‘lib oqsa, hozir esa juda sayoz bo‘lib qolgan edi. Mana shu daryoning o‘zani orqali shaharga kirib olish mumkin. Shahar himoyachilarining butun diqqat-e’tibori tashqarida -qal’a devorlariga, maxsus mashinada otilayotgan ulkan toshlarda edi. Aleksandr o‘z qo‘shinlarining bir qismi bilan orqa tomondan daryo o‘zani orqali shaharga kirib oladi. Shahar ichkarisida jang boshlanadi.

Toshdan yasalgan qurol Aleksandrning boshi va bo‘ynini yaralaydi. Jarohat Aleksandrni ancha dovdiratib quyadi. Shoh bo‘ynini ushlaguncha hushidan ketadi.

Krater va boshqa qo‘shin boshliqlari kamondan otilgan o‘qdan halok bo‘ladi. Bosqinchilardan ko‘p kishi yaralandi. Ikki o‘rtada shiddatli jang chog‘ida shahar himoyachilaridan 8000 ga yaqin kishi halok bo‘ladi. 15 mingga yaqin himoyachilar shahar ichkarisidagi qal’aga kirib oladi. Aleksandr ularni bir kun davomida o‘rab turadi. Nihoyat himoyachilar suv tanqisligi tufayli taslim bo‘ladilar.

Bu Aleksandrning ikkinchi marta yaralanishi edi. Bu yara ancha azob beradi.

Aleksandrning maxsus tosh otadigan mashinasi haqidagi tasvir. Arrian romanida bir necha epizodlarda qayd etib o‘tiladi.

Donishmand adiblar Aleksandr Filipp o‘g‘li umrining oxirgi soniyasi haqida juda ta’sirli, o‘quvchini hayajonga soluvchi, kishi vujudini larzaga keltiruvchi sahifalar bitishgan. Bu lavhalarni o‘qib, bor yo‘g‘i o‘ttiz uch yil umr ko‘rgan makedoniyalik Aleksandr bilan vidolashar ekanmiz, shu qisqa umri

⁶⁶ Ўша асар, 134-бет

davomida qanchadan-qancha ishlarni qilib ulgurganiga hayrat bilan qaraymiz. Goh qirg'inbarot jang bilan, goh sulh tuzib, gohida esa do'stlik yo'li bilan qanchadan-qancha o'lkalarni bosib olmadi, deysiz. U bizning o'rta osiyolik bobo-kalonlarimiz boshiga ne-ne kulfatlar, qanchadan-qancha qirg'inliklar keltirgan bo'lsa-da, navqiron yoshida olamdan ko'z yumganiga achinamiz. Zamona zayliga ko'ra bizning qadim yurtimizda u dastlab qirg'in urushlar qilgan bo'lsa-da, oxirgi damlarda ajdodlarimiz bilan do'stlashadi. Bu do'stlik ipini abadiy mustahkam bog'lash uchun u go'zal Roksanaga hukm yo'li bilan emas, ko'ngil yo'li bilan qonuniy uylanadi. Ammo ikki qit'a podshohini o'ziga asir etgan Roksanining ham umri qisqa bo'ldi. Undan farzand qolmadi. Jahon donishmandlari Aleksandr haqida so'z yuritganda, albatta, Roksanani ham tilga olishadi. Aleksandrning onasi Olimpiada ham, saroy deb uning sha'nini yerga urmadi. Butun Makedoniya, yunonlar, Aleksandr qo'shnida xizmat qilgan xalqlarning lashkarlari Roksanani ulug'lar, uning nomini e'zozlardi.

Xudo singari o'zini muqaddas bilgan Aleksandr Roksanaga xiyonat qilmadi. Osiyo shohlaridek o'nlab go'zallarni xotin qilib olish huquqiga ega bo'lgan Aleksandr yolg'iz qonuniy xotini Roksanaga sodiq qoladi. Aleksandr juda ko'plab ellarni, elatlarni o'ziga bo'ysindirgan bo'lsa-da, yolg'iz Roksananing ishq bilan yashadi. Chunki Roksana dunyoda tengsiz go'zal edi. Shohning sadoqatli sarkardasi Loga o'g'li Ptolomey so'zi bilan aytganda, u butun Osiyoni kezib bunday go'zalni hali uchratmaganini aytgandi.

Roksanani go'zallik ma'budasi Afroditaga teng qo'yamiz. Dunyo xalqlari Afroditani qanchalik tanisalar, Roksana nomini ham shunchalik yaxshi biladilar. Darhaqiqat, Aleksandrni o'ylaganimizda eng avvalo Roksana ko'z o'ngimizga keladi. So'g'd tog'ida asirga asosan ayollar va bolalar olingan bo'lib, ularning orasida Oksiartning xotini va bolalari bor edi. Oksiartning Roksana degan bo'yi yetgan qizi bor edi.

Jangchilar Doroning xotinidan keyin bunday go'zal qizni hech qayerda, hattoki butun Osiyoda ko'rmaganliklarini aytishadi. Aleksandr qizni

ko‘rib, sevib qoladi. Unga o‘z asariga emas, balki xotiniga muomala qilgandan gapira boshlaydi.

Oksiart bolalarining va xotinining asir tushib qolganini, ayniqsa qizi Roksananing Aleksandrga yoqib qolganini eshitib, qo‘rquvdan o‘zini bosib olib, shohning huzuriga keladi, Aleksandr uning hurmatini joyiga qo‘yib kutib oladi. Shundan so‘ng shoh o‘z qaynotasiga So‘g‘diyonaning hokimligini topshiradi. Shunday qilib, Yunoniston va Makedoniya bilan So‘g‘diyona o‘rtasida yaqin qarindoshlik ipi bog‘lanadi. Aleksandr boshlab bergan uylanish va nikoh qilish udumini uning boshqa ko‘pgina jangchilari davom ettiradi. Aleksandr Hindistonga borganda ham uning ko‘pgina jangchilari mahalliy qizlarga uylanib qolib ketadi. So‘g‘diyona, Girkaniya, Baqtriya o‘g‘lonlari esa uzoq Aleksandriyaga haydab ketilib, o‘sha yurtlarda qolib ketadi. “Men bu yerda Aleksandrni aylabman, balki qo‘llab-qo‘vvatlayman,-deydi Arrian o‘z asarida,- chunki u qanchadan –qancha mulozamat qilgan Doroning go‘zal xotini oldida ham bosh egmagandi. Bu ayolga u hurmat va achinish bilan muamala qiladi. Bu bilan u yosh bo‘lishiga qaramay, o‘zini tuta olishini ko‘rsatadi⁶⁷.

⁶⁷ Арриан. Ўша асар, 151-бет

III BOB. TA'LIM TIZIMIDA XALQIMIZNING ANTIK DAVRINI ATSVIRLOVCHI A.NAVOIYNING "SADDI ISKANDARIY" DOSTONINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIC TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuqori natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ta'lim faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ushbu bilim, ko'nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan katta pedagogik mahorat va ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra subyektiv xususiyatga ega, ya'ni har bir pedagog ta'lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda loyihalashi va ijodiy tashkil etishi lozim. Ma'lumki, ta'limda kutiladigan natijalar nazariy bilimning o'zlashtirilishidan boshlanadi. Nazariy bilim ustida ishlashning muhim jihati uning mazmunini to'liq anglab yetish, ongli o'zlashtirish bo'lib, bu onglilik o'quvchini o'z bilimini amalda qo'llay olishga tayyorlaydi.

Ta'lim tizimida antik dunyo adabiyotini o'rganishga alohida e'tibor berilgan. Zero, o'quvchi ajdodlar tarixini bilmasdan bugunini va ertangi kelajagini belgilay olmaydi. Ikkinchidan, qadimiy tarixni o'rganish o'quvchilarda o'z ajdodlari bilan, ularning shonli tarixi bilan, erk, ozodlik uchun olib brogan qahramonona kurashlari bilan faxrlanish tuyg'usini uyg'otadi. Bu tuyg'u o'quvchida kelajakda komil inson bo'lib shakllanishi uchun ma'naviy ko'mak beradi.

Antik dunyo davrini o'rganishda To'maris va Shiroq haqidagi afsonalardan tashqari "Avesto" hamda Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni, o'nlab

rivoyatlar o'quvchiga manba bo'lib xizmat qiladi. Biz magistrlik dissertatsiyamizda ularning barchasini qamrab olishga imkoniyatimiz yo'qligi sababli, birgina Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonini ta'lim tizimida o'rganish bilan bog'liq fikrlarimizni bayon etdik va uslubiy tavsiyalar berdik.

Buni ushbu tadqiqotimizda o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfida "Saddi Iskandariy" dostoniga bag'ishlangan bir soatlik dars misolida ko'rsatmoqchimiz.

Alisher Navoiy XV asrning buyuk shoiri bo'lishi bilan birga, uning bezavol ijodining mahsuli bo'lgan asarlari asrlar osha hamma insoniyat talabiga to'la javob bera oladigan asarlar, o'zi esa chegara bilmaydigan dohiy adibdir.

9-sinf adabiyot darsligida Navoiyning qamrovi keng, badiiy umumlashma kuchi anchagina katta "Saddi Iskandariy" dostoni o'rganiladi. Endilikda adabiyot muallimi darsliklarga ijodiy va bir qadar erkin yondashishi taqozo etiladi. Bu darsni ham o'ziga xos tarzda, ammo oldingi mavzularga ham bog'lab quyidagicha o'tkazish mumkin.

Mavzu: "Saddi Iskandariy" dostonini o'rganish.

Tarbiyaviy maqsad: O'quvchilarning ilmiy bo'lishi, o'z mustaqil fikrini erkin ayta olishi, ijtimoiy hayotning faol a'zosi sifatida tarbiyalash.

Ta'limiy maqsad: Dostonning asosiy g'oyasini, mazmunini tushuntirish.

Dars metodi: "Diogramma-vena", Klaster

Dars jihozi:

- 9-sinf "Adabiyot" darsligi;
- Navoiy asarlari;
- Alisher Navoiy portreti;
- Slayd;
- "Saddi Iskandariy" dostoni haqida yozilgan kitoblar.

Darsning borishi:

O‘tilgan mavzuni takrorlash:

O‘quvchilar harflar yozilgan to‘rt xil rangdagi kartochkalarni tanlaydilar. Qizil rangdagi kartochkalarni olgan o‘quvchilar birinchi stol atrofiga, ko‘k rangdagi kartochkalarni olgan o‘quvchilar ikkinchi stol atrofiga o‘tirishadi va hakazo. Natijada sinf to‘rt guruhga bo‘linadi. Keyin ular qo‘llaridagi kartochkalarda yozilgan harflarni terib, o‘tilgan mavzulardan birining nomini topishadi. So‘ng o‘qituvchi guruhlariga oldindan tayyorlab qo‘yilgan, ya’ni bir varaq qog‘ozga katta harflar bilan, tegishli rangda yozib qo‘yilgan savollarni taqdim etadi. Ular savollarga tayyorlanadilar va o‘tilgan mavzuni takrorlaydilar. Masalan, “Saddi Iskandariy” mavzusini tanlasa guruhning savollari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1. Dostonning qisqacha sujeti.
2. Dostonda obrazlar tizimi.
3. Dostonning badiiy xususiyatlari.
4. Iskandar obrazining adolatli shoh timsoli ekanligi.

Shu tarzda qisqa vaqt ichida to‘rtta mavzu takrorlanadi. Guruhlarning ballari e‘lon qilinadi.

Yangi mavzu bayoni: O‘quvchilar mavzu “Saddi Iskandariy” haqida ekanligini bilgach, o‘qituvchi doston to‘g‘risidagi muxtasar ma’lumotlarni beradi.

Mustahkamlash: Bunda o‘quvchilarga bilganlarini “Diogramma-vena” usuli asosida doskaga yozish topshiriladi.

Izoh: Bu usul o‘quvchilarni fikrlashga, o‘ziga ishonchini orttirishga, yuzaga kelgan xilma-xil fikr va ma’lumotlardan keragini tanlab olishga o‘rgatadi. Asarlarni qiyosiy tahlil qilish, bilimni yanada mustahkamlashda va aniqlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Rag‘batlantirish: O‘qituvchi o‘quvchilarni dars davomida gul, kartochka, rasmlar bilan rag‘batlantirib boradi va dars so‘ngida ularni baholaydi, g‘olib guruhni aniqlaydi.

Xulosa: Dars o‘qituvchining quyidagi so‘zlari bilan yakunlanadi:

Navoiyning birgina dostonida shuncha ma’no borligiga ishonch hosil qildik. Navoiy ijodi ummon bo‘lsa, darsimizda bir qatrasining jilvasidan bahramand bo‘ldik. Navoiy ijodiy merosini baland tog‘ deb tasavvur qiladigan bo‘lsak, bu tog‘ bizning ortimizda emas, hamisha qarshimizda, biz intiladigan, cho‘qqilariga havas bilan qaraydigan, u sari yuksalishni orzu qiladigan tog‘.

Uyga vazifa. Darsda doston yuzasidan qilingan tahliliy qisqacha mazmunini yozib kelish topshiriladi.

Shuningdek, dars jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarning “Skarabey”, “Yelpig‘ich”, “Blis so‘rov”, “Muammo”, “Labirint”, “FSMU”, “Bahslashuv” kabi turlaridan foydalanish mavzuni yanada kengroq ochib berishga yordam beradi. Jumladan, FSMU texnologiyasi xususida to‘xtalib o‘tsak:

Texnologiyaning tavsifi. Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o‘tkazishda yoki o‘quv-seminari yakunida o‘quvchilarning o‘quv mashg‘ulotlari hamda o‘tilgan mavzu va bo‘limlardagi ba’zi mavzular, muammolarga nisbatan fikrlarini bilish maqsadida yoki o‘quv rejasi asosida biror-bir bo‘lim o‘rganilgach qo‘llanilish mumkin. Chunki bu texnologiya talaba yoki o‘quvchilarni o‘z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o‘z fikrini boshqalarga o‘tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan birgalikda o‘quvchilar tomonidan o‘quv jarayonida egallangan bilimlarini tahlil etishga va egallanganlik darajasini aniqlashga, baholashga hamda o‘quvchilarni bahslashish madaniyatiga o‘rgatadi.

Texnologiyaning maqsadi. Ushbu texnologiya o‘quvchilarni tarqatilgan oddiy qog‘ozga o‘z fikrlarini aniq va qisqa holatda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

Mashg‘ulot o‘tkazish tartibi:

-o‘qituvchi har bir talaba yoki o‘quvchiga FSMU texnologiyasining to‘rt bosqichi yozilgan qog‘oz varaqlarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to‘ldirishni iltimos qiladi. Bu yerda:

-**F**-fikringizni bayon eting;

-**S**-fikringiz bayoniga sabab ko‘rsating;

-**M**-ko'rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

-**U**-fikringizni umumlashtiring.

-o'qituvchi o'quvchilar bilan bahs mavzusi yoki muammoni belgilab oladi;

-yakka tartibdagi ish tugagach, o'quvchilar kichik guruhlariga ajratiladi va o'qituvchi kichik guruhlariga FSMU texnologiyasining to'rt bosqichi yozilgan katta formatdagi qog'ozlarni tarqatadi;

-kichik guruhlariga har birlari yozgan qog'ozlardagi fikr va dalillarni katta format qog'ozda umumlashtirgan holda to'rt bosqich bo'yicha yozishlari taklif etiladi;

-o'qituvchi kichik guruhlarining yozgan fikrlarini jamoa o'rtasida himoya qilishlarini so'raydi;

-mashg'ulot o'qituvchi tomonidan muammo bo'yicha bildirilgan fikrlarini umumlashtirish bilan yakunlanadi.

Misol uchun o'qituvchi mavzu yuzasidan "Iskandar obrazi salbiy obrazmi yoki ijobiy obrazmi" degan savolni o'rtaga tashlaydi. O'quvchilarga;

F-fikringizni bayon eting;

S-fikringiz bayoniga biror sabab ko'rsating;

M-ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring;

U-fikringizni umumlashtiring;

tarzidagi tarqatmalar tarqatiladi. Mazkur qog'ozlarga o'quvchilar Bahrom obrazining ijobiy yoki salbiyligini izohlovchi –**F**-fikrini bayon etadi va –**S**-ushbu fikriga aniq bir sababni ko'rsatadi hamda –**M**-o'sha sababni dalillovchi misol keltiradi. Shundan so'ng, –**U**-bildirilgan fikrlarni umumlashtiradi.

Bu orqali o'quvchilar badiiy asarni tahlil qilish va tahlil qilish jarayonida har bir bildirgan fikrlarini asoslashni hamda har bir mavzu bo'yicha o'z fikrlarini umumlashtirish, xulosalash ko'nikmasini hosil qiladilar. Bu narsa o'z navbatida o'quvchida mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

"O'quv tahlili jarayonida adabiyot o'qituvchisi biror daqiqa bo'lsin asarga befarq munosabatda bo'lmasligi kerak. Bu o'z navbatida o'quvchilar orasida asarga, adabiyot darsiga nisbatan ham befarqlik tug'diradi. O'qituvchi jamoa tahlilining faol

ishtirokchisi bo'lishi, o'zining savol-javob faoliyati bilan o'quvchilarni tahlilga, kashfiyotga ilhomlantirish kerak. O'qituvchining kuzatuvchi, asar bilan o'zlari o'rtasidagi shunchaki vositachi emas, balki ishtirokchi, tahlil qiluvchi ekanligini ko'rgan o'quvchilarda asarga qiziqish kuchayadi, ular tahlil jarayonida maslahat berishga tayyor bilimdon kishi borligini sezib turishadi. Shu tariqa o'quv tahlili ma'naviyat mashg'ulotiga aylanadi"⁶⁸.

Xulosa qilib aytganda, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatib kelingan edi. Bunday usul o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so'ndirar edi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'limning samaradorligini oshirishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarini ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagog-olimlarning yillar davomida ta'lim tizimida Nega o'qitamiz?, Nimani o'qitamiz?, Qanday o'qitamiz? savollariga javob izlash bilan bir qatorda qanday qilib samarali va natijali o'qitish mumkin?-degan savollarga javob qidirdilar. Bu esa, olim va amaliyotchilarni o'quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya'ni o'qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko'rish mumkin, degan fikrga olib keldi. Bunday fikrning paydo bo'lishi pedagogika fanida yangi pedagogik texnologiya yo'nalishini yuzaga keltirdi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor berilayotganligining asosiy sabablari quyidagilar hisoblanadi:

⁶⁸ Q.Yo'ldoshev. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari.-T.: O'qituvchi, 1996, 100-bet.

Birinchidan, pedagogik texnologiyalarda shaxsni rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish imkoniyatining kengligida. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi"da rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan.

Ikkinchidan, pedagogik texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

Uchinchidan, pedagogik texnologiya o'quvchini ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon borishini nazorat qilishgacha bo'lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

To'rtinchidan, pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarni qo'llashga asoslanganligi sababli, ularning qo'llanilishi "Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi" talablarini amalga oshirishni ta'minlaydi.

O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa o'quvchidan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi.

Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak.

Shuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rin va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar, tajriba o'quvchilarni bilimli va yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

O'qitishning interfaol uslublari-bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'lsalar, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interfaol darslarda o'qituvchining o'rnini qisman o'quvchilarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi.

Bu uslublarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga:

- o'quvchining dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga majbur etilishi;
- o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlari doimiylikining ta'minlanishi;
- o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlari mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirilishi;
- o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etishlari kiradi.

O'qituvchi tomonidan har bir darsni yaxlit holatda ko'ra bilish va uni tasavvur etish uchun bo'lajak dars jarayonini loyihalashtirib olish kerak. Bunda o'qituvchi uchun bo'lajak dars texnologik xaritasini tuzib olish katta ahamiyatga egadir, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o'qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o'quvchilarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi.

Texnologik xaritani tuzish oson ish emas, chunki buning uchun o'qituvchi psixologiya, xususiy metodika, pedagogika va axborot texnologiyalaridan xabardor bo'lishi, shuningdek, juda ko'p uslub va usullarni bilishi kerak. Har bir darsning

rang-barang, qiziqarli bo'lishi avvaldan puxta o'ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog'liq.

Darsning texnologik xaritasini qay shaklda tuzish, bu o'qituvchining tajribasi, qo'ygan maqsadi va ixtiyoriga bog'liq. Texnologik xarita qanday tuzilgan bo'lmasin, unda dars jarayoni yaxlit holda aks etgan bo'lishi hamda aniq belgilangan maqsad, vazifa va kafolatlangan natija, dars jarayonini tashkil etishning texnologiyasi to'liq o'z ifodasini topgan bo'lishi kerak. Texnologik xaritaning tuzilishi o'qituvchini darsni kengaytirilgan konspektini yozishdan xolos etadi, chunki bunday xaritada dars jarayonining hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining barcha qirralari o'z aksini topadi.

Misol uchun quyida “Saddi Iskandariy” dostonida muallifning badiiy tasvir mahorati mavzusi bo'yicha o'tkaziladigan darsning oldindan loyihalashtirilgan texnologik xaritasini havola etamiz:

Mavzu	“Saddi Iskandariy” dostonida ilgari surilgan g'oyalar
Maqsad, vazifalar	<u>Maqsad:</u> O'quvchilarga “Saddi Iskandariy” dostonida muallifning badiiy tasvir mahorati, asardagi voqelik, ya'ni ijtimoiy hayot tasvirini ochib berish va bu borada muallif mahoratini ko'rsatib berish. <u>Vazifalar:</u> O'quvchilarda mavzuga nisbatan qiziqish uyg'otish, ularda mavzu asosida bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va kengaytirish. -Mavzuga oid tarqatilgan materiallarni o'quvchilar tomonidan yakka va guruh holatida o'zlashtirib olishlari hamda suhbat-munozara orqali tarqatma materiallardagi matnlar qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilish, ularning bilimini baholash
O'quv jarayonining	Alisher Navoiyning asarlarining bugungi kunda ham o'zbek kitobxonlari uchun ahamiyatli ekanligi. Adib ijodida ijtimoiy

mazmuni	hayot tasviri va bu borada uning badiiy mahoratini “Saddi Iskandariy” dostoni misolida tahlil qilish.
O‘quv jarayonini amalga oshirish texnologiyasi	<u>Uslub:</u> Og‘zaki bayon qilish “Bumering” texnologiyasi. <u>Shakl:</u> suhbat va munozara, amaliy mashg‘ulot, kichik guruhlar va jamoada ishlash. <u>Vosita:</u> tarqatma materiallar: matnlar, ariza, ma’lumotnoma, xabarnoma, blankalar. <u>Usul:</u> tayyor yozma materiallar va chizmalar asosida. <u>Nazorat:</u> og‘zaki nazorat, savol-javoblar, kuzatish, o‘z-o‘zini nazorat qilish. <u>Baholash:</u> rag‘batlantirish, 5 balli tizim asosida baholash
Kutiladigan natijalar	<u>O‘qituvchi:</u> Mavzuni qisqa vaqt ichida barcha talaba (yoki o‘quvchi)lar tomonidan o‘zlashtirishga erishadi. Talabalar faolligini oshiradi. Talabalarda darsga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. Bir mashg‘ulot jarayonida barcha o‘quvchilarni baholaydi. O‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishadi. Talabalar (yoki o‘quvchi)lar tomonidan yozma axborotni mustaqil o‘rganish, uni xotirada saqlash, boshqalarga yetkazish, savol berish va savollarga javob berishga o‘rganadi. <u>Talaba (yoki o‘quvchi):</u> yangi bilimlarni egallaydi. Yakka holda bir guruh bo‘lib ishlashni o‘rganadi. Nutqi rivojlanadi va eslab qolish qobiliyati kuchayadi. O‘z-o‘zini nazorat qilishni o‘rganadi. Qisqa vaqt ichida ko‘p ma’lumotlarga ega bo‘ladi va baholay oladi.
Kelgusi rejalar (tahlil, o‘zgarishlar)	<u>O‘qituvchi:</u> Yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish va darsda tadbiq etish, takomillashtirish, o‘z ustida ishlash, mavzuni hayotiy voqealar bilan bog‘lash, pedagogik mahoratni oshirish. <u>Talaba (yoki o‘quvchi):</u> Matn bilan mustaqil ishlashni o‘rganadi. O‘z fikrini ravon bayon

	qila oladi. Shu mavzu asosida qo‘shimcha materiallar topadi, ularni o‘rganadi. O‘z fikri va guruh fikrini tahlil qilib, bir yechimga kelish malakasini hosil qiladi.
--	--

O‘quvchilarning mavzu yuzasidan o‘zlashtirgan bilimlarini baholash uchun tuzilgan test savollari:

1. “Saddi Iskandariy” “Xamsa”ning nechanchi dostoni?
 - A) birinchi
 - B) to‘rtinchi
 - C) uchinchi

2. Iskandar obrazining prototipining to‘liq ismi qaysi qatorda keltirilgan?
 - A) Aleksandr Makedonskiy
 - B) Aleksandr
 - C) Makedonskiy

3. Iskandar obrazi orqali Navoiy qanday shohni orzu qilgan?
 - A) odil shohni
 - B) ozodlik uchun kurashuvchi shohni
 - C) bosqinchi shohni

4. Qadimiy So‘g‘diyona haqida yana qanday tarixiy rivoyatlarni bilasiz?
 - A) “Shiroq”, “Avesto”.
 - B) “Shiroq”, “To‘maris”.
 - C) “To‘maris”, “Dono shoh”.

5. “To‘maris” afsonasi bizgacha qaysi yunon tarixchisi asari orqali yetib kelgan?
 - A) Plutarxning “Harbiy hiylalar”.
 - B) Gerodotning “Tarix”.

C) Arianning “Aleksandrning yurishi”.

6. “Shiroq” afsonasi bizgacha qaysi yunon tarixchisi asari orqali yetib kelgan?

D) Plutarxning “Harbiy hiylalar”.

E) Gerodotning “Tarix”.

F) Arianning “Aleksandrning yurishi”.

O‘qituvchi o‘qitayotgan fanining har bir mavzusi, har bir dars mashg‘uloti bo‘yicha tuzgan texnologik xaritasi, unga fan (yoki predmet)ni yaxlit holda tasavvur etib yondoshishga, tushunishiga, unga (bir semester, bir o‘quv yili bo‘yicha), yaxlit o‘quv jarayonining boshlanishi, maqsadidan tortib, erishiladigan natijasini ko‘ra olishiga yordam beradi. Ayniqsa, texnologik xaritaning talaba (yoki o‘quvchi)larning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuzilishi, uni shaxs sifatida ta’limning markaziga olib chiqishga va bu bilan o‘qitishning samaradorligini oshirishga imkoniyat beradi.

XULOSA

Xullas, o'lkamiz tarixini o'rganishda qadimgi grek va yunon tarixchilarning asarlarini o'rganish ajdodlarimiz yashagan davr, zamon, muhit va ularning urf-odatlarini, turmush tarsi, hayot sharoitlari haqida bitmas-tuganmas ma'lumotlar beradi. Biz bu ma'lumotlarni o'rganishda o'zga xalq vakillari tomonidan yozilganligini e'tibordan chetda qoldirmasligimiz lozim. Ularning har bir asariga, asar qahramonlariga ajdodlarimiz taqdiridan kelib chiqqan holda va ularning hayot tarziga qilgan munosabatlaridan xulosalar chiqargan holda yondashishimiz maqsadga muvofiq bo'lar edi. Birgina bu holni yuqorida ko'rib o'tganimizdek, Aleksandr va Iskandar obrazlari misolida ham ko'rishimiz mumkin.

Aleksandr va Iskandar obrazlari shu darajada bir-biriga qorishib, birikib ketganki, endilikda Aleksandr deganda Iskandar, Iskandar deganda Aleksandr ko'z o'ngimda namoyon bo'ladi. Shu tufayli bo'lsa kerak, Ya. Ilyosovning "So'g'diyona" M. Qoriyevning "Spitamen" romanlarida bu qahramon bir epizodda Aleksandr, boshqa bir epizodda Iskandar deb nomlanadi. Bu ikki obrazni bir "qolip"ga joylashtiramiz uncha to'g'ri bo'lmasa kerak. Chunki, Aleksandr deganimizda Filipp II ning o'g'li Aleksandr Makedonskiy, ya'ni Kursiya Ruf, Plutarx, Arrrian, Diodor asarlaridagi Aleksandr obrazi ko'z o'ngimizga kelsa, Iskandar obrazi ko'proq xalq ijodiyotiga klassik adabiyotga, ya'ni Iskandar haqidagi rivoyatlarga, Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy, Navoiy dostonlaridagi obrazga tegishlidir.

Aleksandr obrazida salbiylikka, Iskandar obrazida esa ko'proq ijobiylikka sezamiz.

Yevropa adabiyotida Aleksandr Makedonskiyga qiziqish qanchalik kuchli bo'lsa, osiyoliklar ijodida Iskandar Zulqarnaynga ham shunchalik e'tibor seziladi. Yevropada Aleksandr Makedonskiy haqida nihoyatda ko'p asarlar yaratilgan. Osiyoda Iskandar Zulqarnayn haqida undan ham ko'proq asarlar yuzaga kelgan.

Bu ikki obraz ikki qit'aning ko'p jihatlarini bir-biriga bog'laydi. Bu bog'lanish eng avvalo adabiy jarayonda, bu ikki obrazga munosabatda ko'rinadi.

Ular bahonaisda ikki qat'a adabiyotining umumiy yo'nalishlari va alohida janrlarning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilmoqda.

Aleksandr obrazi bilan Iskandar obrazlari tarozining ikki pallasiga qo'yilgan ijod mezonlariga o'xshaydi. Ba'zi davrlarda goh bir tomonning, boshqa bir davrda ikkinchisining salmog'i ortgan.

Bir-birining sinonimiga aylangan bu ikki obraz jahondagi hamma xalqlar san'atiga kirib borgan, hatto har bir xonadonga tanish bo'lgan. Biroq shunday bo'lsa-da, har bir kishi Iskandar Zulqarnayn va Aleksandr Makedonskiy haqida ko'proq bilgisi, bu xususda qiziqarli sarguzashtlarni tingligisi keladi.

Osiyoliklar Aleksandr Makedonskiyni Iskandar Zulqarnayn obrazi orqali yaxshi bilsalar, yevropaliklar Iskandar Zulqarnaynni Aleksandr Makedonskiy orqali taniydilr. Lekin Iskandar obrazi bilan Aleksandr Makedonskiy tarixiy shaxsi va obrazi shu kungacha aynan bir narsa deb qarab kelindi.

“Aleksandriya”, “Aleksandr haqida roman”, “Iskandarnoma”, “Saddi Iskandariy”, “Xirodnomai Iskandariy”, “Oynai Iskandariy” kabi asarlarda badiiy ijodiy xayol kuchlidir. Aleksandr haqidagi nasriy namunalarda esa “(Aleksandrning yurishi”, “Aleksandr Makedonskiy tarixi”, “Aleksandr”, “Tarixiy kutubxona” va hakazo) tarixiy haqiqtning ko'lamdor talqinini ko'ramiz. Endilikda Aleksandr Makedonskiyning tarixiy shaxsi. Aleksandr va Iskandar obrazlari xususida jahon olimlari o'rtasida qizg'in munozaralar davom etmoqda.

Yevropaliklar Iskandar Zulqarnayn obrazini o'rgaishda keng va chuqur imkoniyatlarga ega bo'lmaganidek, osiyoliklar Aleksandr Makedonskiy tarixiy shaxsi va obrazini o'rganishda hamon qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Aleksandr Makedonskiyning obrazi va O'rta Osiyoning antik davrlarini tasvirlovchi Arrian, Kursiya Ruf, Diodor asarlari hali o'rta osiyoliklar tiliga tarjima qilingan emas.

Bu holat Aleksandr Makedonskiy va u yashagan davrni o'rganish borasidagi imkoniyatlarimizni cheklab qo'ymoqda.Xuddi, shuningdek, Osiyo xalqlarining ijod durdonalari bo'lgan Iskandar haqidagi asarlarning hammasi ham Yevropa xalqlari tillariga tarjima qilinganicha yo'q.

Aleksandrning sharqqa qilgan yurishi davrigacha Hindistondan Kavkazgacha, Xitoydan Erongacha bo'lgan bepoyon o'lkalarda zardushtiylik dini keng quloch yoygan edi. Mana shu zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"ni Aleksandr Makedonskiy Istohr shahri yaqinidagi tog' etagida katta bir gulxana yoqib yuboradi. Avestoshunoslik atoqli olim A. O. Makovelskiyning ta'kidlashicha, zardushtiylik dinini tahqirlagani uchun ham bu dinga e'tiqod qo'ygan osiyoliklar Aleksandr Makedonskiyni Axriman deb atay boshlaydilar. "La'nati badkirdor, zardushtiylik dinini oyoq osti qildi, bu quyosh xudosi emas, Axriman siymosi-ku, deya haqoratlaydilar"⁶⁹

Atoqli Sharqshunos olim Ye. E. Bertels "Avesto" ning asl nusxasini Aleksandr Makedonskiy Eron shohining poytaxti bo'lgan Istaxr (Persepol) shahridan topib olib yoqib yuborganini ta'kidlab shundan so'ng uning yovuz Ahrimon deb nom chiqarganini, qoralanganini aytadi.⁷⁰

Ye. E. Bertels va O. A. Makovelskiy kabi atoqli olimlarning yuqoridagi fikrlari to'g'ri ekanligiga ishonsak, islomgacha bo'lgan davrda sharq xalqlari Aleksandrni xush ko'rishmagan. Hatto uni yovuz kuch-Axriman bilan teng ko'rganiga e'tibor bersak, sharqliklar Aleksandrni Iskandar deb ataganligi e'tirozli bo'lib chiqadi, Iskandar ulug' nom, u quyoshga tenglashtirilgan..

Aleksandr Makedonskiy O'rta Osiyoga yurish qilganida (eramizdan ilgari 329-327yillar) bu yerda Maroqand, G'aza, Kiropil va yana yetiga shaharning bo'lganligi ma'lum. Shubhasiz shahar bor joyda yozuv ham bo'lgan.

Davr talablariga ko'ra tarixga munosabat o'zgardi. Shu kungacha qoralanib, salbiy baholanib kelgan ayrim tarixiy shaxslarga nisbatan endilikda ijobiy yondoshuvlar paydo bo'ldi. Shu nuqtai nazarda Aleksandr Makedonskiyni butunlay salbiy qiyofada ta'riflashimiz ham noto'g'ridir. Aleksandr Makedonskiy orqali biz Osiyoning antik davrini o'rganmoqdamiz. Uning "Efemerida" deb nomlanuvchi "Shoh jurnali" da qadim tariximiz yozib qoldirilgan. Uning

⁶⁹ Маковельский А. О. Авесто. Баку, изд. АЗАНССр, 1960, с.97

⁷⁰ Бертелье Е. Э. Избр. Труды. Навои и Джами, М.; изд-во «Восточная литература», 1965, с. 315.

safdoshlari Aristobul, Ptolomey, Evman, Diodot, Kallisfen bebaho manbalarni bitganlar.

So‘g‘diyonaning antik davrlari tasvirlangan grek va yunon tarixiy nasrini biz yebaho duru-gavharlar koniga qiyos qilishimiz mumkin. Haqiqatdan ham, bu tarixiy nasr namunalari biz uchun bebaho va e‘zozlidir. Mana shu tarixiy nasr orqali biz antik dunyomizni tanidik, antik davrimizning sahifasini qaytadan yaratdik.

To‘g‘ri, Aleksandr Makedonskiyning shaxsini ulug‘lab bo‘lmaganidek, ta’bir joiz bo‘lsa, unga nisbatan haqorat toshlarini otaverish ham noo‘rindir. Chunki o‘sha antik zamonlarda bosqinchilik urushlari ulug‘langan, salb yurishlar sharaflari yorliq hisoblangan. Shu bilan birga, tarix sahifalarini o‘qib shunday bir xulosaga keldikki, Aleksandr Makedonskiy xarakterida shunday bir xislat bor ekan, bu ham bo‘lsa, u o‘z ixtiyori bilan taslim bo‘lgan elatlari ozor bermagan. Shuning uchun ham Aleksandr nomiga noo‘rin haqoratlar aytish muarrix adib Arrian ta’biri bilan izohlaganda, adolatdan emas. Chunki u zamonlarning talabi manga shu taqozo etardi.

“Aleksandrni haqorat qilgan odam uning qilgan xizmatlarini inobatga olib o‘zini u bilan solishtirib ko‘rib, so‘ngra gapirmog‘i kerak. O‘ylamay-netmay uni noo‘rin haqorat qilgan kishi hayotdan o‘z o‘rnini topolmagan, ayanchli odamdir. Shu sababli bunday odamlar ikki qat’ada nom taratgan shohni qoralab, haqorat qilishadi. Men o‘ylaymanki, o‘sha paytda Aleksandrning nomi yetib bormagan na bir shahar, na bir odam, na bir xalq bo‘lgan. Buni odamlarning ko‘rgan tushlaridan, sodir bo‘ladigan voqealarning oldindan ta’birini aytib beradiganlarning fikrlari orqali ham bilish mumkin. Ular xotirasida Aleksandr ulug‘ siymo bo‘lib qolgan. Uning ishlarini esa uni hurmat qilganim uchun, haqiqat tarafdori bo‘lganim uchun, odamlarga haqiqatni aytib berish uchun tanqid qildim”⁷¹

Antik davrlarda yashagan Aleksandr Makedonskiyni bugungi kunimiz uchun, bizning zamondoshlarimizga, atom asrida yashayotgan kishilarga ideal qilib

⁷¹ Арриан. Ҷша асар, 236-бет

ko'rsatish, "Aleksandrday" bo'lishga undash ham adolatdan emas. O'z davri uchun ulug' bo'lgan Aleksandr o'tgan zamonlarda ham ulug'ligicha qolgan. Bugungi kunda bizning zamondoshimiz Aleksandrdek bo'lishni orzu qilmaydi, balki unga bag'ishlangan asarlarni taajub va hayrat bilan o'qiydi. Bu tarixiy memuar asarlardan tegishli xulosalar chiqaradi, ulardan tarixiy va ma'rifiy saboq oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov. I A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. Toshkent. Ma'naviyat. 2011.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. 7- jild. Toshkent. O'zbekiston. 1999.
3. Karimov I. A. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi: O'zbekiston sharoitida unii bartaraf etish yo'llari va chora-tadbirlari. Toshkent. O'zbekiston. 2009.
4. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Sharq. Toshkent. 1999.
5. Abdug'afurov A. Buyuk beshlik saboqlari. Toshkent. 1995.
6. Ahmedov T. Xamsa qahramonlarining xarakter jozibasi. Toshkent.
7. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. I-IV jildlar. – Toshkent. Fan. I jild, 1983.
8. Alisher Navoiy. Mukammad asarlar to'plami. 20 tomlik. 6-tom. – Toshkent. Fan. 1990.
9. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 11-tom. – Toshkent. Fan. 1996.
10. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 3-tom. – Toshkent. 1989.
11. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 7-tom. – Toshkent. 1991.
12. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 12-tom. Toshkent. Fan. 1996.
13. Adabiyot darslarida ilg'or texnologiyalardan foydalanish. Toshkent. 2003.
14. Alimuhammedov. Antik adabiyot tarixi. Toshkent. O'qituvchi. 1969.
15. Avesto. Toshkent. Fan. Adabiyot va san'at nashriyoti. 2002.
16. Boynazarov F. Antik dunyo. Toshkent. 1989.
17. Valixo'jayev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. Toshkent. Fan. 1974.

18. Hayitmetov A. Navoiyning ijodiy metodi masalalari. Toshkent. Sharq. 1963.
19. Ilyasov Y. So'g'diyona. Roman. Toshkent. Badiiy adabiyot nashriyoti. 1992.
20. Imomov K va boshqalar. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent. Fan. 1989.
21. Isfandiyor. Qasam. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1989.
22. Jalolov T. "Xamsa" talqinlari. Toshkent. Sharq. 1979.
23. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent. O'qituvchi. 1976.
24. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent. Universitet. 2008.
25. Mirkarim Osim. Aleksandr va Spitamen. tanlangan asarlar. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1994.
26. Oybek. Navoiy gulshani. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1967.
27. Qarshiyev M. Spitamen. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1993.
28. Qoriyev M. Spitamen. Toshkent. Adabiyot va san'at nashriyoti. 1986.
29. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. Toshkent. G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 1991.
30. Xasanov S. Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostoni. Toshkent. Fan. 2001.
31. Yan V. Olovli qo'rg'on. Toshkent. Badiiy adabiyot nashriyoti, 1980.
32. Zunnonov A. O'zbek maktablarida adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent. Fan. 1994.